

ARTYKUŁY

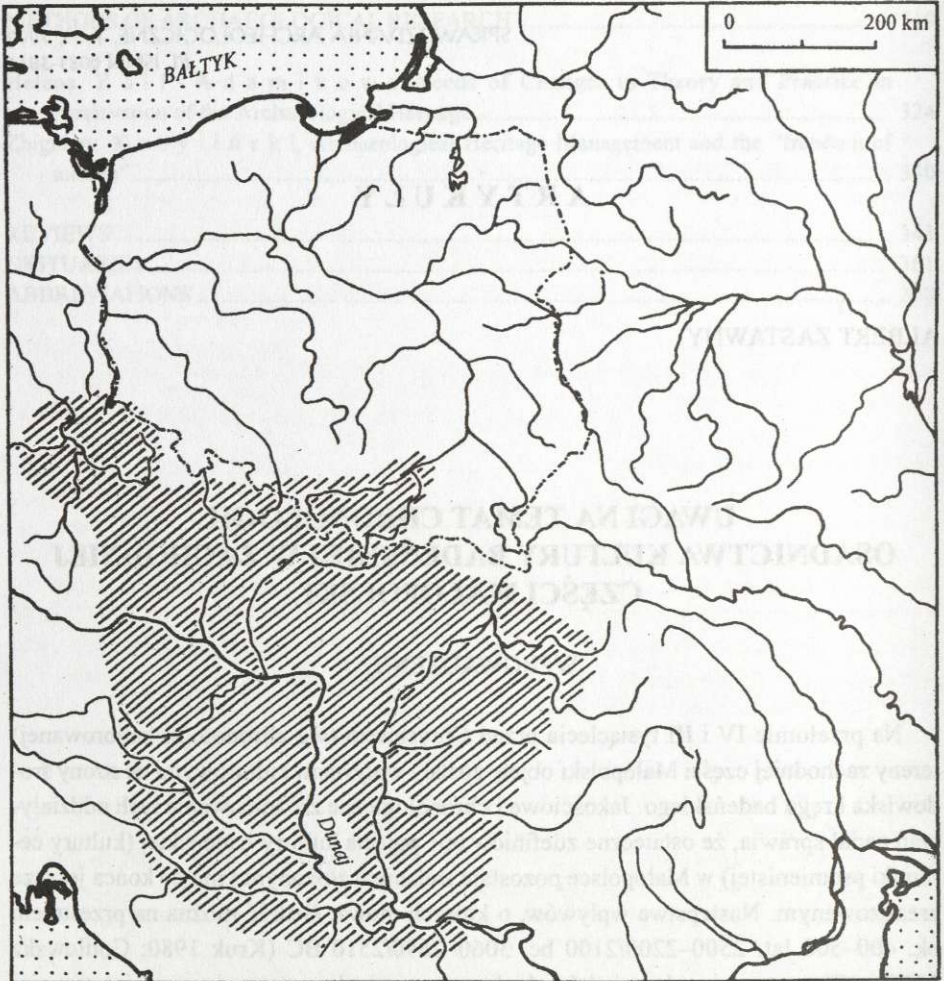
ALBERT ZASTAWNY

UWAGI NA TEMAT CHRONOLOGII OSADNICTWA KULTURY BADEŃSKIEJ W ZACHODNIEJ CZĘŚCI MAŁOPOLSKI

WPROWADZENIE

Na przełomie IV i III tysiąclecia przed Chrystusem (wg chronologii kalibrowanej) tereny zachodniej części Małopolski objęte zostały wpływami kulturowymi ze strony śródowiska kręgu badeńskiego. Jakościowe i chronologiczne zróżnicowanie tych oddziaływań nadal sprawia, że ostateczne zdefiniowanie pojęcia kultury badeńskiej (kultury ceramiki promienistej) w Małopolsce pozostaje zadaniem złożonym i nie do końca jeszcze zrealizowanym. Następstwa wpływów, o których mowa, śledzić można na przestrzeni ok. 400–500 lat: 2500–2200/2100 bc, 3060–2690/2510 BC (Kruk 1980; Godłowska 1986b). Okres ten nie odpowiadał jednak etapowi ciągłego rozwoju osadnictwa i nieprzerwanym, stałym oddziaływaniom stylistycznym. Napływ badeńskich prądów kulturowych był procesem o przebiegu wielofalowym, charakteryzującym się zmiennością natężenia, obejmującym rozmaite terytoria i przybierającym w rezultacie wyraźnie niejednolite formy. Przyczyny tak dużego zróżnicowania tkwią w ogólnej złożoności kompleksu badeńskiego (Sochacki 1980) – formacji o wielonurtowej, skomplikowanej genezie; kręgu, unifikującego kulturowo w czasach swego apogeum rozwoju rozległe tereny Europy środkowej (ryc. 1).

Szerokiemu rozprzestrzenieniu wpływów omawianej jednostki na obszary o nie- rzadko zupełnie odmiennych tradycjach kulturowych, sprzyjały nie tylko cechy typowe- go dla eneolitu wzrostu tempa przemian osadniczo-gospodarczych, ale również częste zmiany polityczne, obserwowane na obszarach naddunajsko-bałkańskich. Sytuacja kul- turowa w zachodniej części Małopolski stanowi niejako pośrednie odbicie tych zjawisk.

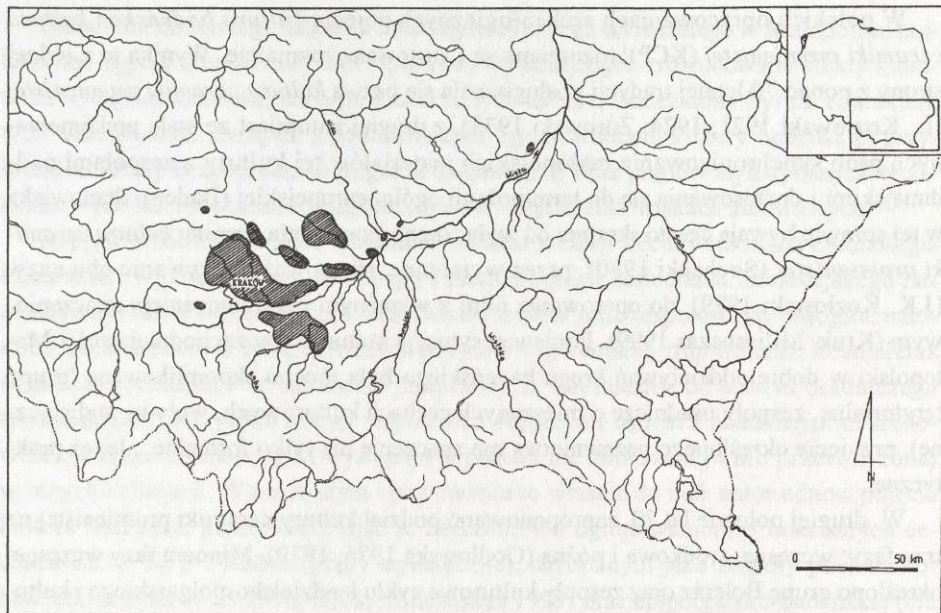
Ryc. 1. Kultura badeńska w Europie – maksymalny zasięg terytorialny osadnictwa w horyzoncie klasycznym (Sochacki 1985).

Fig. 1. The Baden culture in Poland – the maximal reach of the settlement in the Classic horizon (Sochacki 1985).

Zajmujące nas tereny pozostawały jednak dla oddziaływań zakarpaccich strefą peryferyjną i na swój sposób przyjmowały impulsy z południa (ryc. 2).

Efekty przenikania nowych prądów kulturowych miały różnorodną postać. W ramach szeroko rozumianego pojęcia kultury badeńskiej, jej małopolski horyzont wpływów rozpoczął się procesem przyjmowania przez społeczności późnych grup cyklu lendzielsko-polgarskiego oraz późnej fazy kultury pucharów lejkowatych elementów badeńskiej stylistyki w zakresie wytwórczości ceramicznej (ornamentyka bolerazka). Tak po-

Ryc. 2. Zasięg terytorialny wpływów kulturowych kręgu badeńskiego w Małopolsce.
 Fig. 2. Territorial reach of cultural influences of the Baden circle in Lesser Poland.

wstały zespoły o mieszanych cechach kulturowych: pucharowo-badeńskich (typ Bronowice IV; Kruk *et.al.* 1996) i epipolgarsko-badeńskich (grupa Wyciąże; Godłowska 1986a). Najstarszemu okresowi omawianego horyzontu odpowiadały również bezpośrednio oddziaływania zakarpaciej grupy Boleráz, przybierające najprawdopodobniej postać epizodycznych penetracji przez jej reprezentantów jurajskich obszarów Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. W podobny sposób i na tym samym terenie zaznaczyli też swoją obecność przedstawiciele innej grupy kulturowej o rodowodzie południowym – grupy Bośaća, której pojawienie się w Małopolsce z kolei zamyka ramy czasowe oddziaływań kompleksu badeńskiego (Sochacki 1980).

Najważniejszym jednak i najbardziej efektywnym przejawem kulturowym omawianej jednostki na terenach położonych na północ od Karpat było trwałe, w pełni ustabilizowane osadnictwo, które w literaturze przedmiotu określa się mianem środkowej i późnej fazy kultury ceramiki promienistej (Godłowska 1976; 1979). W systematyce historycznej zajmuje ono miejsce pomiędzy okresem oddziaływań stylu bolerazkiego a etapem istnienia jaskiniowego osadnictwa grupy Bośaća.

*

W polskich opracowaniach archeologicznych pojęcia *kultura badeńska* i *kultura ceramiki promienistej* (KCP)¹ rozumiane są i stosowane rozmaicie. Wynika to z jednej strony z ponad 70 letniej tradycji posługiwania się nazwą *kultura ceramiki promienistej* (L. Kozłowski 1921; 1924; Żurowski 1933), z drugiej natomiast ze stale podejmowanych prób synchronizowania małopolskich materiałów tej kultury z zespołami nad-dunajskimi i dostosowania się do terminologii ogólnoeuropejskiej (Baden). Stanowiska w tej sprawie bywają często skrajne: od wyłącznego stosowania terminu *kultura ceramiki promienistej* (Sochacki 1980), przez wymienne, równoważne używanie obu nazw (J.K. Kozłowski 1989), do operowania nimi z wyraźnym rozgraniczeniem znaczeniowym (Kruk, Milisauskas 1999). Ponieważ sytuacja kulturowa w zachodniej części Małopolski w dobie oddziaływań kręgu badeńskiego była mocno skomplikowana (grupy terytorialne, zespoły osadnicze o mieszanych cechach kulturowych, wpływy stylistyczne), przyjęcie określonego nazewnictwa ma znaczenie nie tylko formalne, ale też praktyczne.

W drugiej połowie lat 70. zaproponowano podział kultury ceramiki promienistej na trzy fazy: wczesną, środkową i późną (Godłowska 1976; 1979). Mianem fazy wczesnej określono grupę Boleráz oraz zespoły kulturowe cyklu lendzielsko-pułgarskiego i kultury pucharów lejowatych wykazujące cechy stylu wczesnobadeńskiego (bolerazkiego). Fazy środkowa i późna odpowiadały wykrystalizowanej już KCP, nawiązującej bezpośrednio do rozwiniętego, klasycznego horyzontu kultury badeńskiej z podziałem na dwa stadia: wcześniejsze (C wg schematu E. Neustupnego: 1973), synchronizowane z fazą środkową KCP oraz późniejsze (D wg E. Neustupnego), utożsamiane z fazą późną KCP wg podziału M. Godłowskiej. Pod względem taksonomicznym fazę późną reprezentowała tu grupa Zesławice-Pleszów, natomiast fazę środkową – stanowiska w typie Mogiła-Kopiec Wandy.

Obecnie, coraz lepiej rozpoznawana złożoność procesów kulturowych w ramach oddziaływań kręgu badeńskiego nie pozwala na traktowanie KCP jako jednostki z utrwalonym podziałem na trzy fazy, sugerującym istnienie typowych prawidłowości i ciągłości rozwojowej w obrębie tej samej kultury. Nie można objąć wspólnym mianownikiem np. osadnictwa zesławicko-pleszowskiego, zespołów pucharowo-badeńskich oraz epi-pułgarsko-badeńskich i określać jako wczesną fazę kultury ceramiki promienistej. Odmienności stylistyczno-osadnicze wymienionych zespołów są oczywiste. Powyższe względy stały się podstawą do zaprezentowanej ostatnio propozycji ograniczenia nazwy *kultura ceramiki promienistej* tylko do grupy zesławicko-pleszowskiej i objęcia terminem *badeńskie* pozostałych materiałów wiązanych dotąd z KCP (Kruk, Milisauskas 1999; por. też uwagi J. Kruka do referatu E. Rook: Rook 1997).

¹ W artykule użyto następujących skrótów: KCP – kultura ceramiki promienistej, KPL – kultura pucharów lejowatych, CL-P – cykl lendzielsko-pułgarski, KCS – kultura ceramiki sznurowej.

Dla autora niniejszego artykułu oddziaływania kręgu badeńskiego w Małopolsce pojmowane są jako szeroki horyzont wpływów, wywołujących zróżnicowane efekty kulturowe. Obraz osadnictwa, jakie powstało na tym terenie, uzależniony był od charakteru tych oddziaływań. Związek z naddunajskimi ugrupowaniami kultury badeńskiej przybierał tu formy bezpośrednich migracji osadniczych oraz prądów stylistycznych w zakresie wytwórczości ceramicznej, obecnych w innych środowiskach kulturowych.

Napływ ludności z terenów południowo-zakarpaccich cechowała różna chronologia i charakter. Wyznacznikiem stabilnego i długotrwałego zasiedlenia interesującego nas obszaru był okres istnienia grupy Zesławice-Pleszów oraz zespołów typu Mogiła, natomiast świadectwem jedynie doraźnych pobytów – inwentarze grup Boleráz, Postboleráz i Bošáca, pochodzące ze stanowisk jaskiniowych. Niezależnie od statusu osadniczego tych jednostek, wszystkie one są zespołami związanymi wprost z naddunajskim środowiskiem kręgu badeńskiego i występują w postaci nie zmieszanej i nie przetworzonej w innych kulturach. W niniejszym opracowaniu to właśnie do nich autor odnosi pojęcie kultura badeńska, przeciwstawiając je znaczeniowo ugrupowaniom o mieszanych cechach CL–P, KPL i Baden (prądy stylistyczne), określanym jako zespoły pucharowo-badeńskie (Kruk *et.al.* 1996; Kruk, Milisauskas 1999) oraz epipolgarsko-badeńskie (dla grupy Wyciąże; Godłowska 1986a). Rozróżnienie takie właściwie oddaje dwoistość charakteru oddziaływań omawianego kręgu kulturowego na interesującym nas terenie.

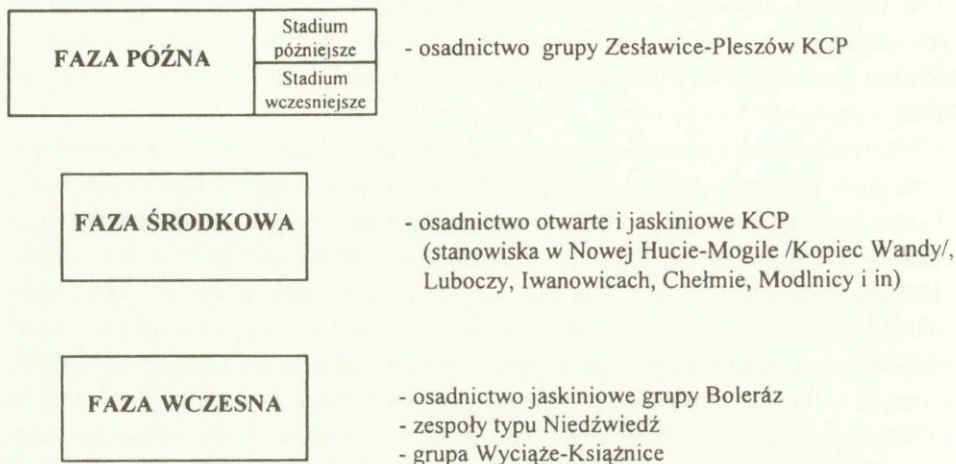
*

Rozważania chronologiczne, będące tematem niniejszego artykułu, odnoszą się do okresu rozwiniętego, stabilnego osadnictwa społeczności badeńskich w zachodniej Małopolsce, odpowiadającego istnieniu zespołu stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów (środkowej i późnej fazy KCP wg M. Godłowskiej). Pozycja czasowa zespołów typu Mogiła, jako zgrupowania wyprzedzającego chronologicznie rozwój grupy zesławicko-pleszowskiej (Godłowska 1976), od dawna rodzi dyskusję (Kruk 1980; Sochacki 1980; Gancarski 1984; J.K. Kozłowski 1989; Bober 1994). Autor niniejszego artykułu, wykorzystując dane z zakresu chronologii relatywnej, absolutnej i geografii osadnictwa, przeciwstawia się koncepcji traktowania wymienionych zespołów jako dwóch rozbieżnych czasowo ugrupowań. Ich rozwój określa jako częściowo paralelny i umieszcza w późnoklasycznym horyzoncie kultury badeńskiej w Europie (późnej fazie KCP wg periodyzacji M. Godłowskiej).

1. PROBLEM FAZY ŚRODKOWEJ I PÓŹNEJ KCP

W tematyce związanej z kulturą badeńską w Małopolsce zagadnieniem szczególnie interesującym i zarazem skomplikowanym jest kwestia wzajemnych relacji chronologicznych i taksonomicznych pomiędzy zespołami stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy

Kultura (grupa) bośacka – osadnictwo jaskiniowe

Ryc. 3. Periodyzacja kultury ceramiki promienistej w Małopolsce wg M. Godłowskiej (Godłowska 1979).

Fig. 3. Periodization of the Radial Decorated Pottery culture in Lesser Poland after M. Godłowska (Godłowska 1979).

i Zesławice-Pleszów. Pozycję czasową tych ugrupowań określono w literaturze przedmiotu mianem fazy środkowej oraz późnej kultury ceramiki promienistej (Godłowska 1979). Fazę późną miałyby reprezentować grupa Zesławice-Pleszów, natomiast fazę środkową stanowiska w typie Mogiła-Kopiec Wandy (ryc. 3).

Wyodrębnienie fazy środkowej KCP miało od początku charakter dyskusyjny (Godłowska 1976, 33), przede wszystkim z uwagi na trudności w wydzieleniu samodzielnych zespołów ceramicznych z wyznacznikami wczesnoklasycznej kultury badeńskiej strefy naddunajskiej. Stało się ono propozycją podziału najbardziej typowych i najliczniejszych śladów małopolskiego osadnictwa badeńskiego na dwie grupy stanowisk przeciwstawnych sobie czasowo. Podstawą założenia o wcześniejszej pozycji jednej z nich i następcie chronologicznym drugiej były ustalenia w zakresie typologii ceramiki, w tym przede wszystkim brak na osadach uznanych za związane z fazą środkową niektórych cech ceramicznych powszechnie występujących na stanowiskach fazy późnej (Godłowska 1979).

Przyjmowanie takiego podziału chronologicznego może obecnie budzić wątpliwości. Wynika to z rezultatów analiz poczynionych w latach 80. i 90., wskazujących na ścisły związek stylistyczny większości przewodnich form naczyń i wątków zdobniczych obecnych w materiałach stanowisk zaliczanych dotąd do fazy środkowej z za-

bytkami ceramicznymi pochodzącymi z osiedli fazy późnej². Związek ten, oparty na analogiach szerokiego zestawu cech, przeczy zasadności pojmowania omawianych „faz” jako odrębnych etapów chronologicznych, sugerując równocześnie ich częściową współczesność rozwojową.

Obok dowodów z zakresu typologii ceramiki, równoległą pozycję czasową omawianych zespołów wydają się także potwierdzać inne dane i obserwacje. Bardzo znamienne jest brak współwystępowania w obrębie tych samych stanowisk obiektów z materiałami obu ugrupowań, co może wskazywać na istnienie pewnych terytorialnych zależności w lokalizacji stref zasiedlenia. Również chronologia absolutna, chociaż oparta niestety tylko na kilku datach radiowęglowych, dostarcza przesłanek przemawiających raczej za zbliżonym okresem istnienia omawianych zespołów.

Założenie o częściowo współczesnym rozwoju stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy i Zesławice-Pleszów nie oznacza jednak ich przynależności do tej samej grupy kulturowej. Zespoły typu Mogiła zachowują charakterystyczną spójność taksonomiczną. Można ją zaobserwować analizując chociażby cechy zestawu używanych naczyń (Godłowska 1979, 307). Znane są również i przytaczane w literaturze przedmiotu wyraźnie czytelne prawidłowości z zakresu geografii osadnictwa (Kruk 1973; 1980; Godłowska 1979; Sochacki 1980). Należy do nich między innymi znaczne rozprzestrzenienie śladów materialnych oraz związek ich lokalizacji z terenami jurajskimi.

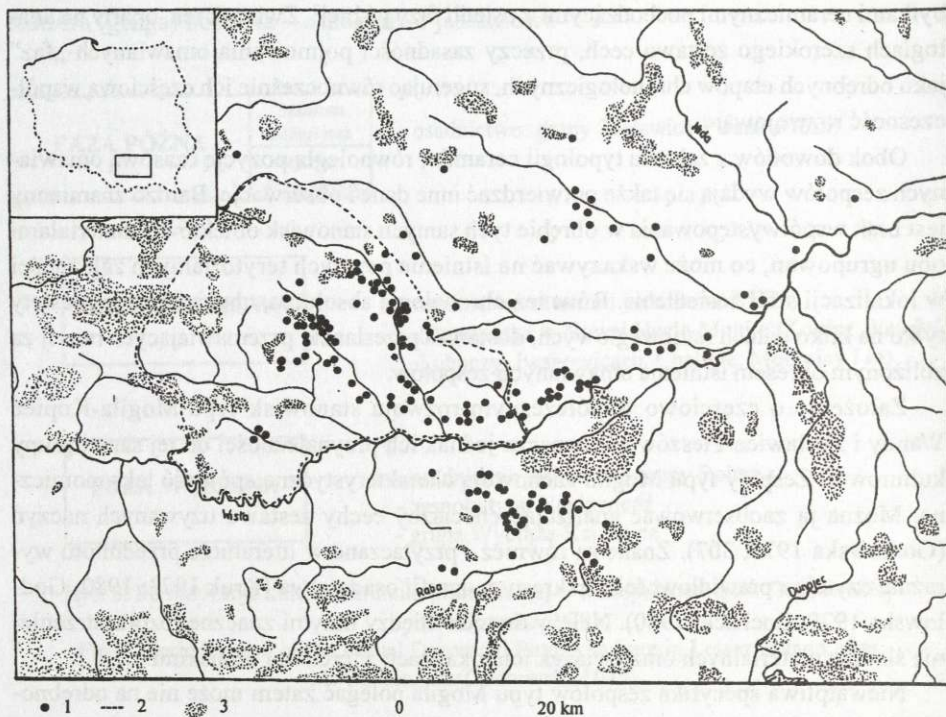
Niewątpliwa specyfika zespołów typu Mogiła polegać zatem może nie na odrębności chronologicznej, lecz właśnie taksonomicznej, gdzie wzajemny stosunek pomiędzy omawianymi zespołami a grupą Zesławice-Pleszów przybiera postać zróżnicowania facjalnego lub nawet odrębności pomiędzy dwoma różnymi, np. genetycznie, ugrupowaniami kultury badeńskiej, egzystującymi obok siebie.

Jednak ustalenia z zakresu chronologii relatywnej (ograniczone dodatkowo dużą zbieżnością stylistyczną materiałów ceramicznych), zwłaszcza przy braku serii datowań radiowęglowych, nie są wystarczające do miarodajnej oceny wzajemnej pozycji chronologicznej zespołów typu Mogiła i grupy Zesławice-Pleszów. Taka sytuacja podyktowała potrzebę pozyskania nowych danych porównawczych. Dostarczyły ich studia nad geografiami osadnictwa o cechach badeńskich, podjęte przez autora niniejszego artykułu (Zastawny 1997)³. Badania te skoncentrowano na obszarze odpowiadającym pograniczu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej. Jest to strefa bez wątplenia najlepiej rozpoznana archeologicznie i wciąż pozostaje naj-

² Badania i publikacje Z. Sochackiego (1980, 1988), J. Gancarskiego (1984) i J. Bobera (1993, 1994).

³ Studia nad osadnictwem kultury ceramiki promienistej na terenie pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i Niecki Nidziańskiej stanowią temat pracy magisterskiej autora artykułu, wykonanej w 1997 r. w Instytucie Archeologii UJ pod kierunkiem prof. dr hab. J.K. Kozłowskiego.

Ryc. 4. Rozmieszczenie stanowisk związanych z bażeńskim kręgiem kulturowym w Małopolsce, z zaznaczeniem obszaru szczegółowych badań z zakresu geografii osadnictwa (Zastawny 1997). 1 – stanowiska, 2 – zasięg obszaru badań, 3 – tereny współcześnie zalesione.
 Fig. 4. Sites related to the Baden culture circle in Lesser Poland with marked areas subjected to detailed settlement geography research (Zastawny 1997)
 1 – sites, 2 – examined area, 3 – presently forested areas.

bardziej reprezentatywną dla małopolskiego zasięgu kultury bańskiej (ryc. 4). Przy obecnym stanie badań teren ten, a w szczególności jego południowy, nadwiślański region, uznać można za centrum rozwojowe omawianej kultury w basenie górnej Wisły.

W kontekście chronologii relatywnej, rezultaty omawianych studiów podsumować można następującym wnioskiem: wyodrębnienie zespołów typu Mogiła (fazy środkowej KCP wg M. Godłowskiej) jako etapu wyprzedzającego rozwój grupy Zesławice-Pleszów (fazy późnej KCP wg tego samego podziału) nie znajduje uzasadnienia w aspekcie osadniczym. Co więcej, pozyskane wnioski mogą przemawiać – podobnie jak obserwacje zmian stylistycznych ceramiki – za częściową współczesnością grup stanowisk traktowanych dotychczas jako rozbieżne chronologicznie (Zastawny 1997).

Podjęcie tematyki wzajemnych stosunków pomiędzy osadnictwem grupy Zesławice-Pleszów i zespołami typu Mogiła-Kopiec Wandy (fazy późnej i środkowej KCP) wyłonił przede wszystkim brak odpowiedniej prezentacji i podsumowania tego problemu.

Istotne znaczenie miało także pozyskanie nowych informacji w postaci wyników badań z zakresu geografii osadnictwa, dających możliwość otrzymania dodatkowych wniosków oraz konfrontacji danych pochodzących z wielu źródeł. Badania o tym charakterze nie były dotąd przedmiotem analiz uwzględniających szczegółowe, porównawcze zestawienie cech osadnictwa omawianych tu ugrupowań.

W niniejszym artykule zaprezentowano rezultaty studiów opartych na analizie trzech podstawowych dla badań nad chronologią i periodyzacją kultury badeńskiej w Małopolsce kategorii danych. Mieszczą się one w zakresie zagadnień związanych z chronologią relatywną (stylistyka ceramiki), chronologią absolutną oraz geografią osadnictwa.

2. CHRONOLOGIA RELATYWNA

2.1. Zbieżności stylistyczne materiałów ceramicznych typu Mogiła-Kopiec Wandy i Zesławice-Pleszów

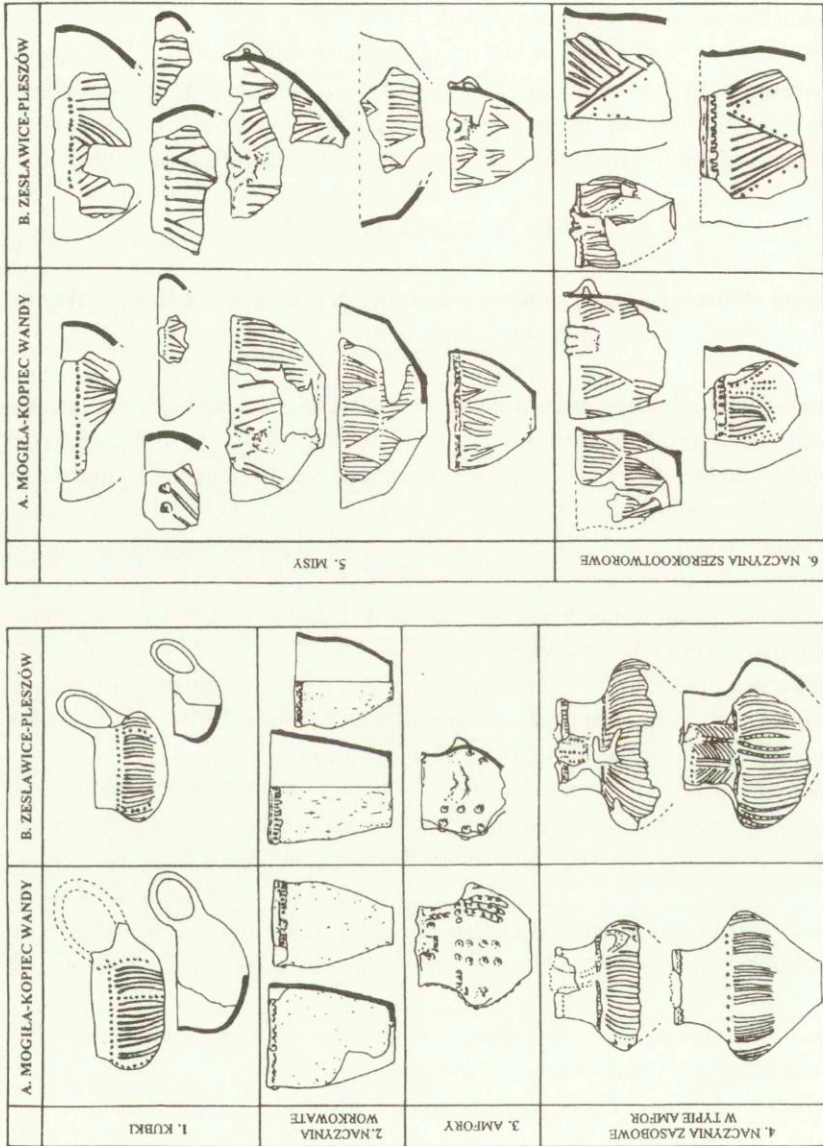
Najliczniejszym źródłem materiałów dla ustaleń dotyczących chronologii względnej grupy stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy i Zesławice-Pleszów (fazy środkowej i późnej KCP, wg M. Godłowskiej) jest ceramika. Poza nią, nie dysponujemy praktycznie żadnym innym zbiorem danych, przydatnym dla tego rodzaju studiów porównawczych. Możliwości obserwacji niezwykle istotnych zależności stratygraficznych, określających w sposób bezpośredni chronologię relatywną, wyklucza – jak już wspomniano – znamieny brak współwystępowania w obrębie tych samych stanowisk obiektów z materiałami obu zajmujących nas tutaj zespołów.

Przeprowadzone przez badaczy studia nad typologią form i zdobnictwem wyrobów ceramicznych, odkrytych na stanowiskach typu Mogiła i Zesławice-Pleszów, potwierdziły istnienie ścisłych analogii pomiędzy określonymi rodzajami naczyń i motywami ornamentacyjnymi tych ugrupowań (Gancarski 1984; Bober 1993; 1994). Analogie te nie mają charakteru podobieństw pomiędzy pojedynczymi cechami, ale dotyczą szerokiego i podstawowego dla obu zespołów zbioru form naczyń i wątków zdobniczych.

W zakresie przewodnich form ceramicznych, zbieżność typologiczną materiałów typu Mogiła-Kopiec Wandy i Zesławice-Pleszów wykazują następujące rodzaje naczyń (ryc. 5):

1. Kubki o zaokrąglonym brzuścu, okrągłym lub spłaszczonym dnie, z uchami wysuniętymi ponad krawędź (okazy zdobione lub nie ornamentowane);
2. Naczynia workowate z listwą plastyczną pod krawędzią;
3. Amfory;
4. Naczynia zasobowe w typie amfor z cylindryczną szyją i baniastym brzuścem;
5. Misy półkuliste i stożkowate o krawędzi nieco wgiętej do wewnątrz, zaopatrzone w ucho zakończone guzkami;
6. Naczynia szerokootworowe, niekiedy z uchami wystającymi ponad brzeg.

Ryc. 5. Przewodnie formy ceramiki. Porównawcze zestawienie materiałów ze stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów.

Fig. 5. Representative pottery forms. Comparison of the Mogiła-Kopiec Wandy type and the Zesławice-Pleszów group.

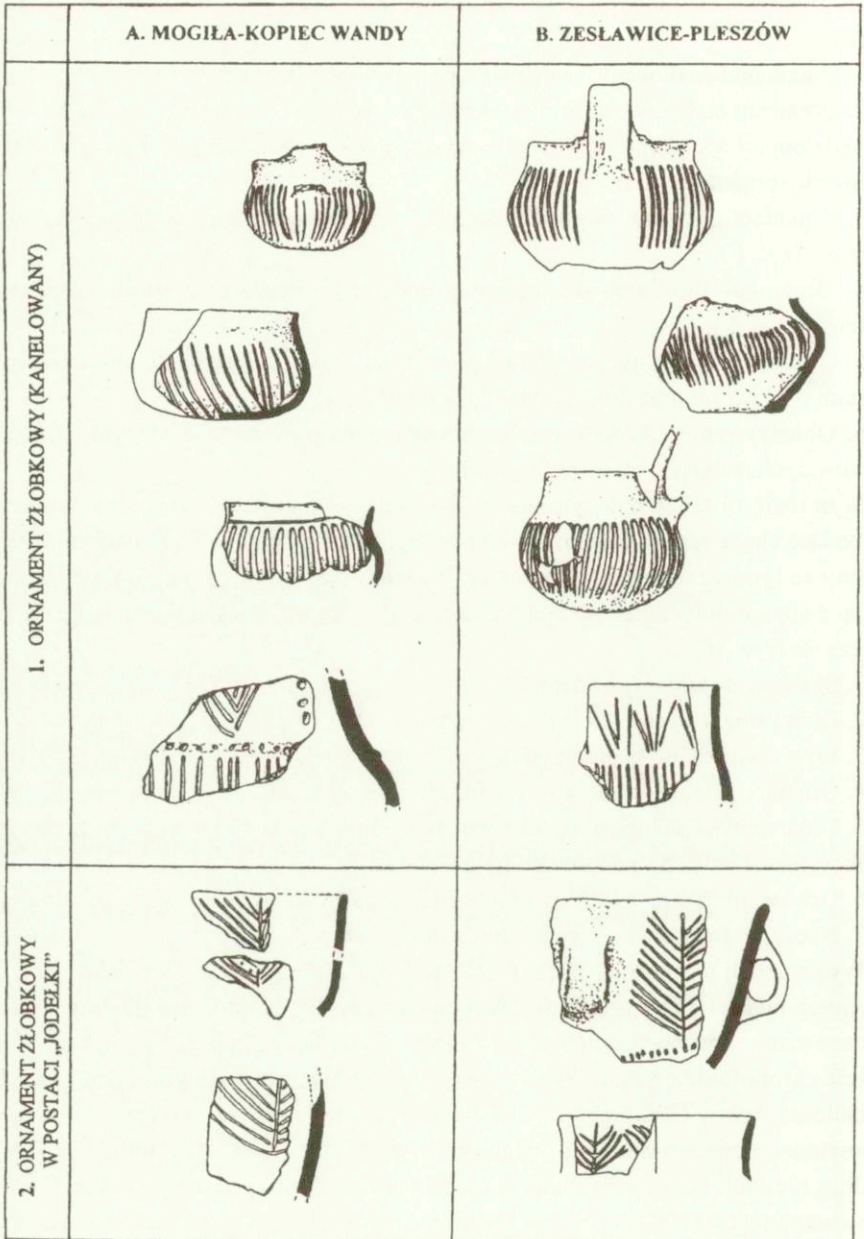
Do rozpowszechnionych w obu zespołach („fazach”) wątków ornamentacyjnych należą:

1. Ornament kanelowany (żłobkowy), pionowy lub ukośny (ryc. 6);
2. Ornament żłobkowy w formie zakreskowanych (tzw. wiszących) trójkątów, często obwiedzionych odciskami dołkowymi, występujący w pasmach pojedynczych lub podwójnych /ornament piętrowy/ (ryc. 7);
3. Ornament żłobkowy w postaci „jodełki” /częściej spotykany w grupie Zesławice-Pleszów/ (ryc. 6);
4. Ornament żłobkowo-stempelkowy /nasilony zwłaszcza w grupie Zesławice-Pleszów/ (ryc. 9);
5. Ornamentyka plastyczna: listwy plastyczne z nacięciami, dołkami odciskanymi, dołkami palcowymi oraz doklejanymi guzkami (ryc. 8);
6. Obmazywanie (chropowacenie) zewnętrznych powierzchni naczyń, najczęściej workowatych /zabieg techniczny/ (ryc. 8).

Wymienić tu także należy podstawowe rodzaje naczyń i formy ornamentacyjne nie będące charakterystycznymi dla obu omawianych zespołów. Są to naczynia i wątki zdobnicze typowe dla grupy Zesławice-Pleszów, a nie występujące wcale lub pojawiające się sporadycznie na stanowiskach typu Mogiła. Do najważniejszych z nich zalicza się (ryc. 10):

1. Stożkowate kubki ostrodenne;
2. Kubki stożkowate z dnem spłaszczonym;
3. Misy dwudzielne (z przegrodą);
4. Ornament żłobkowo-dołkowy w formie skośnej kratki – tzw. ornament „gorsetu”;
5. Ornamentyka nakłuwana i dołkowo-stempelkowa pokrywająca całe naczynia /brak żłobkowania (rzadka na stanowiskach typu Mogiła);
6. Ucha z silnie rozplaszczonymi guzami (sporadyczne w zespołach typu Mogiła);
7. Naczynia zasobowe – tzw. pseudokernosy.

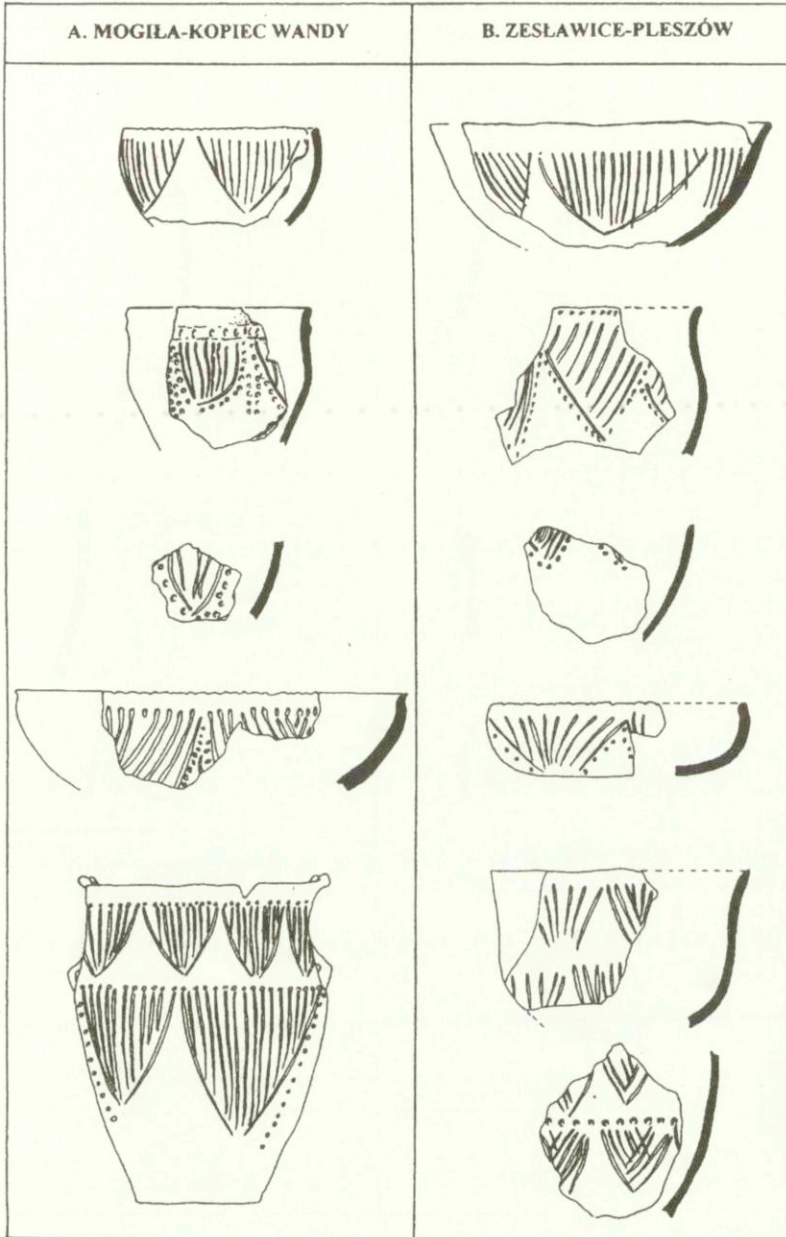
Wyszczególnione formy naczyń oraz rodzaje zdobiących je motywów ornamentacyjnych mają status wyznaczników typologicznych i znajdują swoje odpowiedniki na stanowiskach pozapolskich obszarów centralnego zasięgu kultury badeńskiej. W kontekście chronologicznym, mieszczą się one w ogólnych ramach klasycznej fazy kręgu badeńskiego w Europie, w jej stadiach wczesno- i późnoklasycznym, mających odpowiadać fazie środkowej i późnej KCP wg M. Godłowskiej (Godłowska 1979). Według różnych koncepcji, stadia te określa się następująco (tabela 1): faza C i D wg E. Neustupnego (1973); horyzont wczesnoklasyczny (II a) i późnoklasyczny (II b) wg Z. Sochackiego (1980); małopolski horyzont klasyczny i horyzont późnobadeński wg J.K. Kozłowskiego (1989). Wyróżniki, o których mowa, nawiązują także częściowo do ostatniego etapu rozwojowego omawianej jednostki: fazy E wg E. Neustupnego; horyzont III KCP (Bośaća) wg Z. Sochackiego; horyzont epibadeński wg J.K. Kozłowskiego.

Ryc. 6. Ornamentyka żłobkowa (kanelowana) w różnych układach zdobniczych. Porównawcze zestawienie materiałów ze stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów.

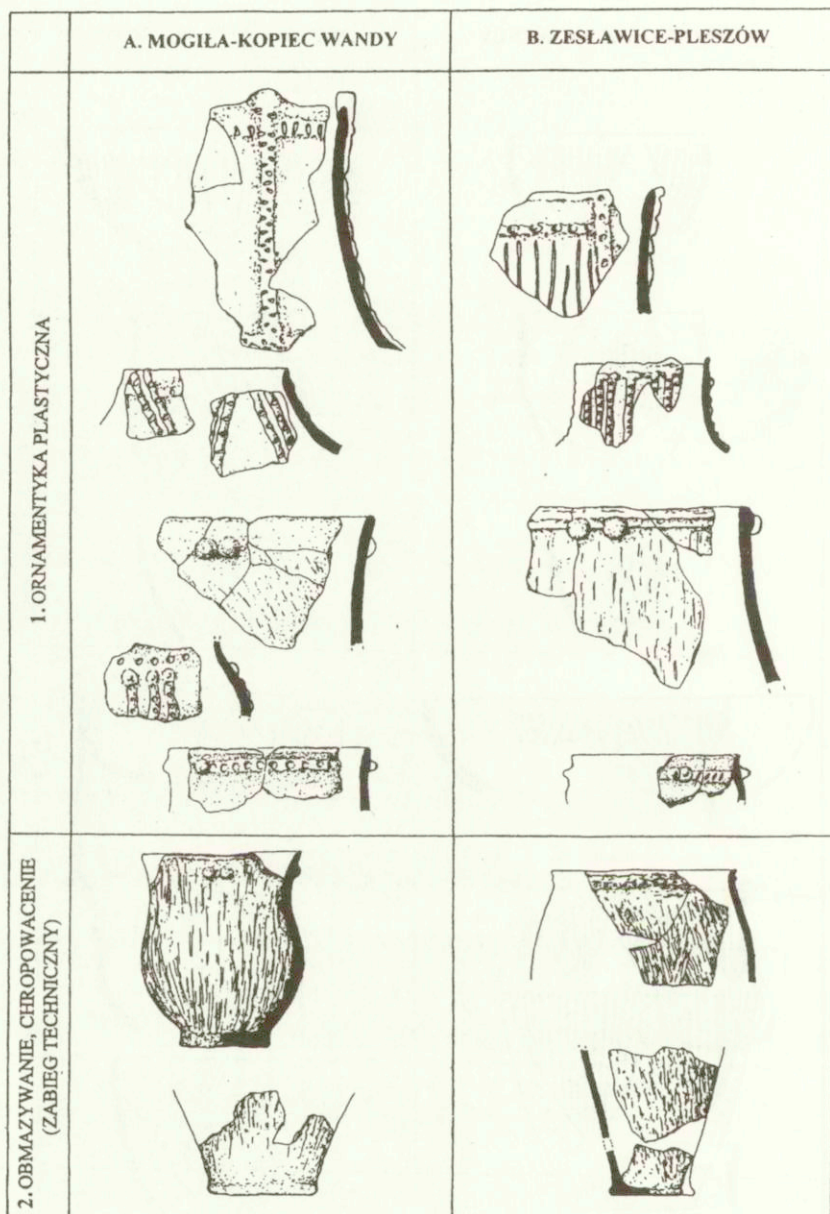
Fig. 6. Grooved ornaments in various compositions. Comparison of the Mogiła-Kopiec Wandy type and the Zesławice-Pleszów group.

Ryc. 7. Ornamentyka żłobkowa – motyw zakreskowanych /tzw. wiszących/ trójkątów w różnych układach zdobniczych. Wybór ceramiki ze stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów.

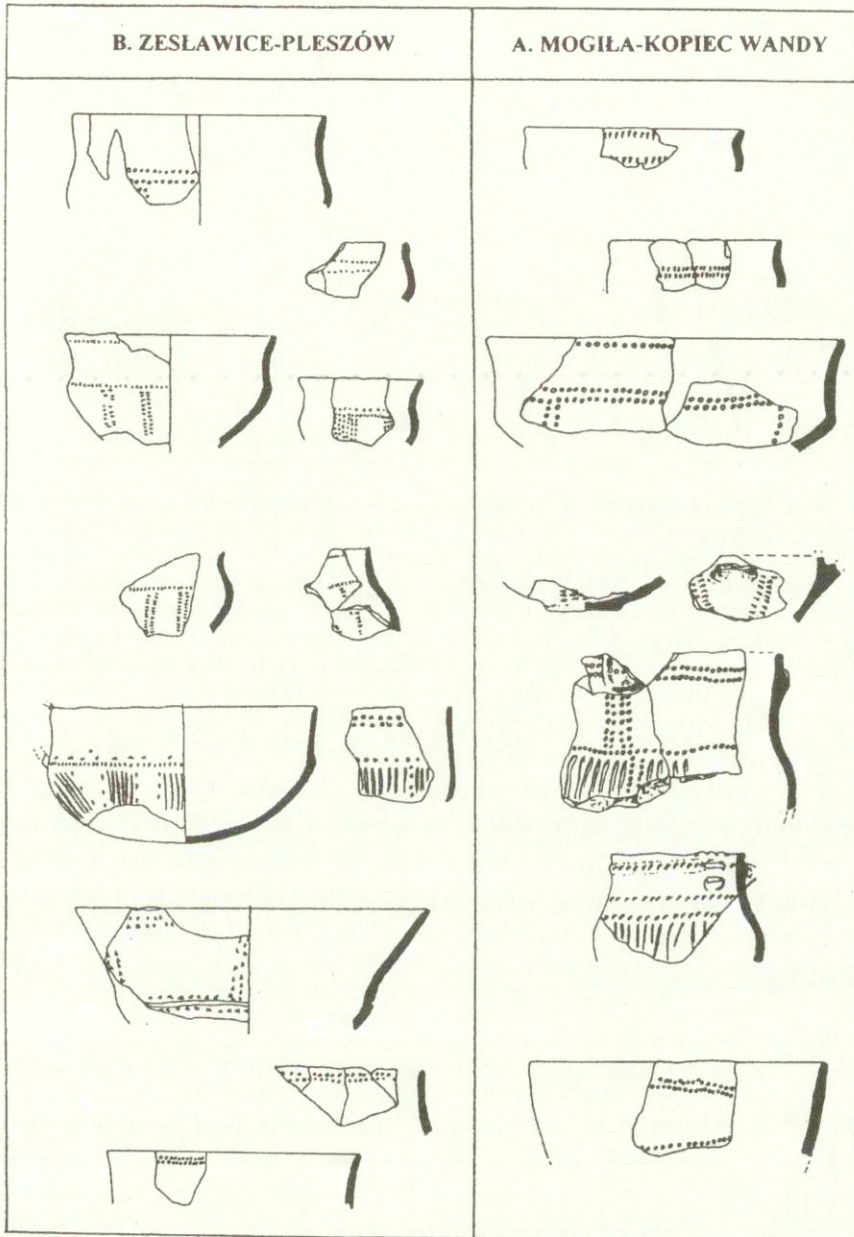
Fig. 7. Grooved ornaments – the hatched motifs (the so-called hanging triangles) in various compositions. Selected pottery from sites of the Mogiła-Kopiec Wandy type and the Zesławice-Pleszów group.

Ryc. 8. Przykłady form ceramicznych zdobionych ornamentyką plastyczną oraz form o powierzchniach chropowatych i obmazywanych (zabieg techniczny). Porównawcze zestawienie materiałów ze stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów.

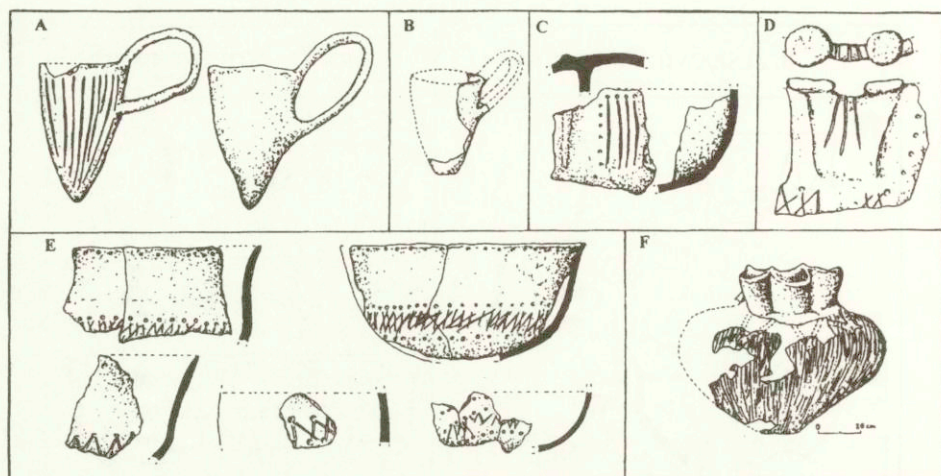
Fig. 8. Examples of the pottery with relief ornamentation and the pottery with coarsened surface (a technical method). Comparison of the Mogiła-Kopiec Wandy type and the Zesławice-Pleszów group.

Ryc. 9. Przykłady form ceramicznych zdobionych motywami stempelkowymi, dołkowymi, nakłuwanymi oraz żłbkowo-stempelkowymi. Porównawcze zestawienie materiałów ze stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Ześlawice-Pleszów.

Fig. 9. Examples of the pottery with stamped, incised, stroked, and grooved-stamped ornaments. Comparison of the Mogiła-Kopiec Wandy type and the Ześlawice-Pleszów group.

Ryc. 10. Przykłady podstawowych rodzajów naczyń i form ornamentacyjnych typowych dla grupy Zesławice-Pleszów: A – stożkowate kubki ostrodenne, B – kubki stożkowate z dnem spłaszczonym, C – misy dwudzielne (z przegrodą), D – ucha z silnie rozplaszczonymi guzami, E – ornament skośnej kratki – „gorsetu”, F – naczynia zasobowe – tzw. pseudokernosy.

Fig. 10. Examples of main pottery and ornamentation forms typical for the Zesławice-Pleszów group. A – the conical cups with pointed bottom, B – the conical cups with flattened bottom, C – the double bowls (with a partition), D – the handles with flattened knobs, E – the slanting bar (corset-like) ornament, F – the storage vessels (the so-called *pseudo-kernos*).

Wszystkie wymienione wyznaczniki typologiczne charakterystyczne dla zespołów zabytkowych obu zespołów stanowisk, a także niektóre formy naczyń i technik zdobienia typowe wyłącznie dla grupy Zesławice-Pleszów (kubki ostrodenne, niektóre typy uch) wiążą się z późnym etapem klasycznej fazy kultury badeńskiej w Europie (faza D wg E. Neustupnego), czyli w ujęciu M. Godłowskiej (1979) z fazą późną KCP. W świetle poczynionych w ostatnich latach szczegółowych obserwacji typologicznych, taka też

Tabela 1. Chronologia względna materiałów klasycznego stadium rozwoju kultury badeńskiej w Małopolsce według koncepcji różnych badaczy.

Table 1. Relative chronology of the classic phase of the Baden culture after various scholars.

M. Godłowska (1976,1979)	E. Neustupny (1973)	Z. Sochacki (1980)	J.K. Kozłowski (1989)
FAZA ŚRODKOWA KCP (stan. typu Mogiła-Kopiec Wandy)	FAZA C	HORYZONT WCZESNOKLA- SYCZNY - II A	MAŁOPOLSKI HORYZONT KLASYCZNY
FAZA PÓŹNA KCP (grupa Zesławice-Pleszów)	FAZA D	HORYZONT PÓŹNOKLA- SYCZNY - II B	HORYZONT PÓŹNOBADAŃSKI

właśnie pozycja czasowa stanowisk typu Mogiła Kopiec-Wandy, określanych dotychczas jako związane z fazą środkową KCP i synchronizowanych z wczesnoklasycznym horyzontem kultury badeńskiej (faza D wg E. Neustupnego), wydaje się być najbardziej właściwa (tabela 1).

2.2. Elementy wczesnoklasycznej kultury badeńskiej

Po zaniku grupy Boleráz horyzontu protobadeńskiego, w basenie środkowego Dunaju dochodzi do poważnych przeobrażeń stylistycznych i osadniczych. Rozwój jednostek kręgu badeńskiego wkracza w fazę wczesnoklasyczną (C wg E. Neustupnego). Na terenach południowo-zakarpackich, kultura materialna nowopowstałych ugrupowań wykazuje wyraźne i silne jeszcze nawiązania ceramiczne do poprzedniego horyzontu czasowego. Z tego też powodu zespoły te często określa się jako postbolerazkie (Nemejcová-Pavúková 1974), a wspomniane podobieństwa form i ornamentyki naczyniowej stanowią dla fazy wczesnoklasycznej istotny element wyróżniający.

Nad górną Wisłą, okres o którym mowa nie jest jeszcze w pełni rozpoznany. W lokalnej, małopolskiej periodyzacji kultury badeńskiej to właśnie jemu można by przypisać miano środkowego etapu (fazy) rozwoju społeczeństw o cechach omawianej jednostki. Jednak wyodrębnienie takiej fazy, nie tylko jako stadium chronologicznego, ale przede wszystkim jako etapu osadniczego, jest trudne. W odniesieniu bowiem do analogii zakarpackich, jej wydzielenie musiałoby zostać poparte spełnieniem określonych warunków. W zakresie typologii ceramiki dotyczy to występowania form naczyń i sposobów zdobniczych nawiązujących do wczesnoklasycznego odcinka rozwoju zakarpackich ugrupowań kultury badeńskiej, w tym przede wszystkim: ornamentyki postbolerazkiej, ornamentyki skośnej kratki – tzw. „gorsetu”, mis dwudzielnych (z przegrodą), kubków stożkowatych ze spłaszczonym dnem, mis o płaskim uchwycie oraz mis „gwiazdzistych” (pozycja chronologiczna, a nawet kulturowa tych ostatnich – kilka okazów z Małopolski – nie jest pewna i wymaga weryfikacji).

Istnienie analogii do wymienionych wyznaczników, w postaci ceramiki w zwartych, i co istotne, jednorodnych stylistycznie zespołach, stanowiłoby w praktyce potwierdzenie tezy o możliwości wyodrębnienia w Małopolsce fazy chronologicznej umiejscowionej między horyzontem protobadeńskim a późnoklasycznym (wczesną a późną KCP, wg terminologii tradycyjnej). Tymczasem na stanowiskach typu Mogiła-Kopiec Wandy, uznanych, jak wiemy, za związane z fazą środkową, a zlokalizowanych w obrębie pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej, nie stwierdzono obecności wyróżników ceramicznych typowych dla wspomnianego, wczesnego odcinka klasycznej fazy kultury badeńskiej⁴. Nie posiadamy rów-

⁴ Por. np. sytuację na osadzie w Nowej Hucie-Mogile /Kopiec Wandy/ (Bober 1994).

nież ewidentnych dowodów na istnienie związku pomiędzy osadnictwem skupionym w obrębie takich stanowisk a rozwijającymi się tu wcześniej ugrupowaniami KPL i CL-P z elementami stylistycznymi właściwymi horyzontowi protobadeńskiemu.

Brak w zespołach typu Mogiła-Kopiec Wandy większości głównych form naczyniowych i ornamentacyjnych wczesnoklasycznego Badenu nie przemawia więc za zasadnością traktowania ich rozwoju jako samodzielnego okresu funkcjonowania osadnictwa (wydzielenia fazy środkowej KCP). Oceniając ponadto kryteria, w oparciu o które usiłowano tego dokonać, można odnieść wrażenie, że za podstawę uznano tu nieobecność niektórych wyznaczników młodszych chronologicznie (np. kubków ostrodennych), aniżeli frekwencję zasadniczych i nieodosobnionych cech wczesnoklasycznych.

Przedstawione powyżej uwagi uzasadniają charakter stylistyczny materiałów, pochodzących zarówno ze stanowisk otwartych, jak i z większości jaskiń i schronisk południowej części Jury Krakowskiej. Niektórym jednak inwentarzom jaskiniowym, a także zespołom ceramicznym ze stanowisk oddalonych od centralnego, krakowskiego ośrodka osadniczego kultury badeńskiej (Niecka Nidziańska, Pogórze Wielickie) należy przyrzeć się osobno, o czym będzie mowa dalej.

W tym miejscu warto podkreślić jeszcze jedno, niezwykle charakterystyczne zjawisko. Typowe dla wczesnoklasycznego stadium motywy ornamentacyjne oraz formy naczyniowe ceramiki, których nie udało się odnaleźć w materiałach stanowisk typu Mogiła (fazy środkowej w ujęciu M. Godłowskiej), występują na kilku osadach grupy Zesławice-Pleszów (fazy późnej), m.in. Nowa Huta-Pleszów, st. 17–20, Nowa Huta-Wyciąże, st. 5. Wyznaczniki, o których mowa – przede wszystkim misy dwudzielne (z przegrodą), ornament „gorsetu” i kubki stożkowate ze spłaszczonym dnem – nigdzie jednak nie wchodzi w skład samodzielnych zespołów ceramicznych i zawsze towarzyszą im formy właściwe „fazie późnej”. Podobne współwystępowanie naczyń i motywów zdobniczych charakterystycznych dla obu stadiów kultury badeńskiej w Europie znane jest w późnoklasycznych grupach terytorialnych tej jednostki, np. z terenu Kotliny Spiskiej – grupa Drevenik-Lomnica, i wyznacza tam najstarszy etap rozwojowy tych grup – okres powstawania (Sochacki 1980, 94). W podobny sposób interpretuje się je również w grupie Zesławice-Pleszów, uznając materiały z elementami wczesnoklasycznymi za najstarsze zespoły tej grupy w Małopolsce (Godłowska 1976, 33–34; Sochacki 1980, 98). Ceramika wczesnoklasyczna jest więc w tym wypadku integralnie związana z omawianą grupą i nie można jej traktować jako odpowiednika odrębnej, wcześniejszej fazy rozwojowej.

2.3. Elementy epibadeńskie

Bardzo istotnym punktem odniesienia dla ustaleń z zakresu chronologii relatywnej obu zajmujących nas tutaj grup stanowisk jest obecność w ich zespołach ceramicznych elementów nawiązujących do ostatniego etapu rozwoju kompleksu badeńskiego w Eu-

ropie – horyzontu epibadeńskiego (faza E wg E. Neustupnego; III horyzont KCP /Bośaća/ wg Z. Sochackiego).

Jedną z typowych cech tego horyzontu jest maksymalne nasilenie oddziaływań kultury Kostolac, pod której wpływem w zachodniej Słowacji i przyległej części Moraw uformowała się grupa Bośaća (Sochacki 1980, 106). Pierwsze elementy stylu kostolackiego docierają jednak na centralne obszary osadnictwa badeńskiego jeszcze w horyzoncie późnoklasycznym (tzw. faza D2 wg E. Neustupnego) i są typową właściwością schyłkowego odcinka tego okresu. Zjawisko takie obserwujemy również w Małopolsce. W naszym przypadku, istotny dla podjętych tutaj rozważań będzie moment pojawienia się na stanowiskach małopolskich mieszanych, późnoklasyczno-epibadeńskich zespołów ceramicznych, który, ogólnie rzecz biorąc, wyprzedza napływ na obszary południowej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej grup ludzkich z właściwą, „czystą” ceramiką grupy Bośaća (inventarze jaskiniowe).

Pozycję chronologiczną elementów horyzontu epibadeńskiego określa najlepiej sytuacja na osadzie grupy Zesławice-Pleszów w Krakowie-Nowej Hucie-Zesławicach I (21). Ornamentyka dołkowo-stempelkowa – główny wyróżnik tego horyzontu (por. ryc. 9) – oraz niektóre tendencje profilacji naczyń stały się w przypadku tego stanowiska podstawą wydzielenia drugiej (późniejszej) fazy jego zasiedlenia (Godłowska 1968). Podobne materiały pozyskano także na innych stanowiskach tej grupy, przede wszystkim na osadach w Krakowie-Witkowicach I i II (Kuźniar 1908; Rydlewski, Valde-Nowak 1980) oraz w niektórych zespołach z Krakowa-Nowej Huty-Pleszowa, st.17–20 (Rook 1971). Pozwoliło to – w oparciu o czytelne cechy stylistyki bośackiej – wyodrębnić najmłodszy odcinek rozwoju grupy zesławicko-pleszowskiej (jej schyłkowe stadium).

Obecność elementów stylistycznych nawiązujących do ceramiki bośackiej nie odnosi się jedynie do stanowisk grupy Zesławice-Pleszów. Niezwykle wymownym jest fakt, że typowa dla horyzontu epibadeńskiego ornamentyka dołkowo-stempelkowa pojawia się również (choć z mniejszym nasileniem) w zespołach zabytkowych stanowisk typu Mogiła, przede wszystkim na osadzie w Nowej Hucie-Mogile (Kopiec Wandy), st. 53, 55 i w Modlnicy, st. I (Żurowski 1933; Sochacki 1980, 113–114; Bober 1994, 33). Występowanie na tych stanowiskach ceramiki o widocznych wpływach bośackich wyraźnie świadczy o późnej metryce przynajmniej części ich inventarzy. W ogólnym rozwoju kręgu badeńskiego w Europie, epibadeńskie wyznaczniki stylistyczne posiadają dobrze określoną chronologię względną i w żadnym wypadku nie mogą one odpowiadać jego fazie wczesnoklasycznej /środkowej/ (Sochacki 1980, 54). Dostrzegalne w zespołach wspomnianych stanowisk pewne zróżnicowanie stylistyczne, polegające na istnieniu materiałów „czysto” promienistych oraz promienisto-bośackich, znajduje ścisłe analogie w grupie Zesławice-Pleszów. Pozwala to na synchronizowanie inventarzy o cechach epibadeńskich występujących na stanowiskach typu Mogiła-Kopiec Wandy z zespołami reprezentującymi najmłodsze stadium rozwojowe grupy zesławicko-pleszowskiej.

Powyższy przykład stanowi jeden z najbardziej czytelnych dowodów zbieżności chronologicznej zespołów typu Mogiła i grupy Zesławice-Pleszów (czyli w ujęciu tradycyjnym środkowej i późnej fazy KCP). Wskazuje on ponadto na istnienie podobnej historii rozwoju tych ugrupowań oraz zbliżonego zróżnicowania czasowego w ramach w pełni już ukształtowanego badeńskiego horyzontu późnoklasycznego.

3. CHRONOLOGIA ABSOLUTNA

Dat radiowęglowych dla materiałów pochodzących z obiektów kultury badeńskiej w Małopolsce jest bardzo niewiele. W praktyce, uniemożliwia to niemal zupełnie próbę wyprowadzenia wiążących ustaleń z zakresu chronologii absolutnej interesujących nas tutaj grup stanowisk, a określenie ich wzajemnej pozycji czasowej jest w tej sytuacji nadzwyczaj trudne i – siłą rzeczy – nieprecyzyjne. W porównaniu z chronologią relatywną, datowanie bezwzględne pozostaje więc niestety o wiele mniej przydatnym źródłem danych, a wnioski na nim oparte muszą być traktowane jako niepełne i przybliżone. Warto je jednak zaprezentować. Uzyskane daty ^{14}C stanowią bowiem interesujący (choć bardzo nieliczny) materiał badawczy.

Z obszaru ujętego niniejszym opracowaniem pochodzą 4 daty radiowęglowe (tabela 2): z osady w Nowej Hucie-Pleszowie (st. 17) – 2480 ± 60 bc i 2495 ± 60 bc (Godłowska 1986b) oraz z osady w Iwanowicach, woj. małopolskie – 2250 ± 100 bc i 2350 ± 200 bc (Kruk 1980). Dwie pierwsze daty otrzymano dla obiektów grupy Zesławice-Pleszów (późnej KCP, wg M. Godłowskiej: 1979), natomiast dwie ostatnie dla stanowiska o cechach zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy, które w literaturze przedmiotu wiązano, jak wiemy, z fazą środkową KCP (Godłowska 1979). Seria dat ^{14}C dla materiałów ceramicznych o cechach klasycznego horyzontu kultury badeńskiej znana jest ponadto ze stanowiska w Bronocicach, woj. świętokrzyskie – faza BR V (tabela 2). Dodatkowy punkt odniesienia stanowi też pozycja chronologiczna ulegających „badenizacji” bronocickich zespołów kultury pucharów lejkowatych – BR III, BR IV (tabela 2).

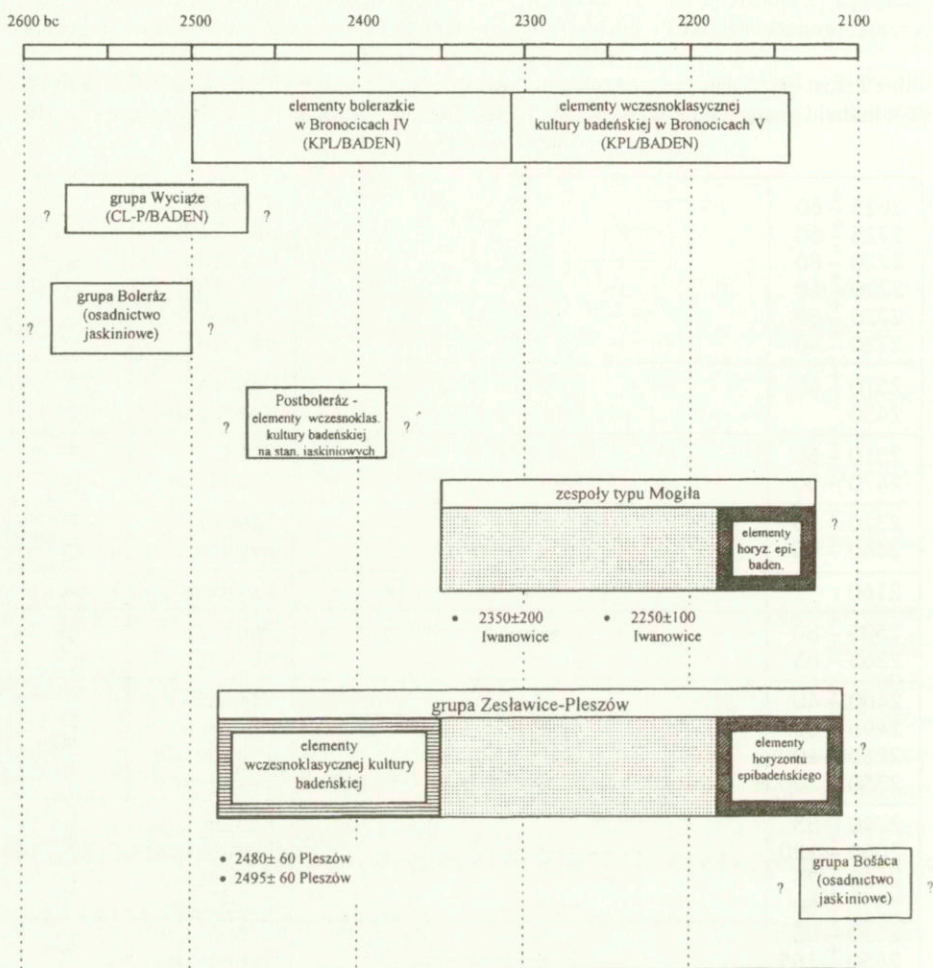
Datowanie materiałów związanych z wczesnoklasycznym horyzontem badeńskim z Bronocic (BR V) jest zbieżne z chronologią obiektów z Iwanowic (tabela 2). Jednocześnie pozycja czasowa Bronocic V i Iwanowic jest wyraźnie młodsza od określonych radiowęglowo początków grupy Zesławice-Pleszów. Rozwój stanowiska w Iwanowicach, a także zespołów bronocickich można bowiem częściowo synchronizować z apogeum rozwoju grupy zesławicko-pleszowskiej. Powołując się na ustalenia Z. Sochackiego odnośnie chronologii stanowiska tej grupy w Nowej Hucie-Zesławicach 21, okres ten mógłby przypadać na ok. 2300–2100 lat bc (Z. Sochacki 1981, 115 i n., ryc. 6; 1985, 41–43, ryc. 2). W podobny sposób próbuje się także datować osadę w Nowej Hucie-Mogile (Kopiec Wandy), uznaną przez M. Godłowską (1976, 33) za reprezentatywną dla fazy środkowej KCP. Według najnowszych ustaleń, osada ta mogłaby się rozwijać pomiędzy 2200–2100 bc (Bober 1994, 37). Propozycja chronologii dla wspomnianych osiedli

Tabela 2. Zestawienie dat ^{14}C dla kultur: badeńskiej (B), bośackiej (BOŠ), kostolackiej (K), ceramiki promienistej (KCP), pucharów lejkowatych (KPL) oraz dla stanowiska w Bronocicach (BR). Wg M. Godłowskiej 1986.

Table 2. List of ^{14}C dates related to the following cultures: Baden (B), Bošaca (BOŠ), Kostolac (K), Radial Ornamented Pottery (KCP), Funnel Beaker (KPL), and to the Bronocice site (BR). After M. Godłowska 1986.

2825 $\pm$ 60	+	Hlinsko	B I
2725 $\pm$ 60	+	ob. 213	
2720 $\pm$ 80	+	Hlinsko	
2720 $\pm$ 40	+	ob. 156	
2720 $\pm$ 80	+	Hlinsko	
2720 $\pm$ 40	+	ob. 141	
2570 $\pm$ 40	+	Ossarn	B II
2430		Szeghalom	
2510 $\pm$ 60	+	Svodin	B III
2470 $\pm$ 60	+	Beladice	
2320 $\pm$ 50	+	Kamenin	B IV
2440 $\pm$ 60	+	Svodin	
2160		Pivnica	K
2505 $\pm$ 80	+	Podolie	BOŠ
2265 $\pm$ 65	+	ob 3/63	
2480 $\pm$ 40	+	Pleszów	KCP
2495 $\pm$ 60	+	Pleszów	
2250 $\pm$ 100	+	Iwanowice	
2350 $\pm$ 200	+	Iwanowice	
2740 $\pm$ 85	+	Bronocice	BR III
2660 $\pm$ 120	+	Bronocice	
2650 $\pm$ 75	+	Bronocice	
2570 $\pm$ 60	+	Bronocice	
2430 $\pm$ 80	+	Bronocice	BR IV
2450 $\pm$ 165	+	Bronocice	
2370 $\pm$ 55	+	Bronocice	
2370 $\pm$ 130	+	Bronocice	BR V
2300 $\pm$ 115	+	Bronocice	
2290 $\pm$ 115	+	Bronocice	
2250 $\pm$ 60	+	Bronocice	
2250 $\pm$ 60	+	Bronocice	
2725 $\pm$ 110	+	Ćmielów	KPL
2700 $\pm$ 40	+	Ćmielów	
2665 $\pm$ 40	+	Ćmielów	
2765 $\pm$ 100	+	Niedźwiedź	
2690 $\pm$ 190	+	Niedźwiedź	
2650 $\pm$ 190	+	Niedźwiedź	
2520 $\pm$ 190	+	Niedźwiedź	
b.c.	3000	b.c.	

Ryc. 11. Pozycja chronologiczna zespołów związanych z badeńskim kręgiem kulturowym w Małopolsce w świetle wyników datowania radiowęglowego.

Fig. 11. Chronological position of assemblages related to the Baden culture circle in Lesser Poland in the light of radiocarbon dating.

w Zesławicach i Mogiła jest jednak oparta nie na rzeczywistym datowaniu radiowęglowym, lecz na zbieżnościach typologicznych ceramiki (z żadnego z tych stanowisk nie uzyskano bowiem daty ^{14}C). Ma ona zatem charakter jedynie pośredniej próby ustalenia chronologii absolutnej.

Sugerowana synchronizacja materiałów z Iwanowic, Bronocic V i Nowej Huty-Mogiła z okresem najbardziej aktywnego rozwoju grupy zesławicko-pleszowskiej przeczy propozycji traktowania zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy („fazy środkowej” KCP) jako grupy wyprzedzającej chronologicznie stanowiska typu Zesławice-

Pleszów („fazy późnej” KCP). Wynika to również do pewnego stopnia z dat radiowęglowych uzyskanych dla Nowej Huty-Pleszowa, które są jeszcze wcześniejsze od tych z Iwanowic i Bronocic i wskazują na bardzo wczesne początki grupy zesławicko-pleszowskiej (w opinii niektórych badaczy nawet nieco zbyt wczesne: Sochacki 1988, 118).

Daty pleszowskie (2480 ± 60 i 2495 ± 60 bc) potwierdziły słuszność wyróżnienia w obrębie grupy zesławicko-pleszowskiej w Małopolsce starszego stadium jej rozwoju, charakteryzującego się występowaniem elementów wczesnoklasycznej kultury badeńskiej (Godłowska 1976; Rook 1971). Niemniej, oznaczenia te odpowiadają określonemu radiowęglowo w Bronocicach – BR IV okresowi wczesnych (bolerazkich) oddziaływań kręgu badeńskiego na kulturę pucharów lejkowatych (ryc. 11). Taka synchronizacja stoi w sprzeczności ze schematem rozwoju omawianego kręgu kulturowego, opartym na zmiennościach stylistycznych ceramiki. Pamiętać należy tu jednak o aspekcie terytorialnym i kulturowym zajmującego nas osadnictwa. Pojawiające się w głębi zachodnich wyżyn lessowych (w dorzeczu Nidzicy) oddziaływania stylistyczne nie musiały odpowiadać czasowo i rozwojowo zespołom nadwiślańskim. Uwzględniając zróżnicowanie przestrzenne osadnictwa wydaje się, że chronologii absolutnej inwentarzy pucharowo-badeńskich z Bronocic nie można w sposób bezpośredni odnosić do sytuacji osadniczej na podkrakowskim odcinku dorzecza Wisły.

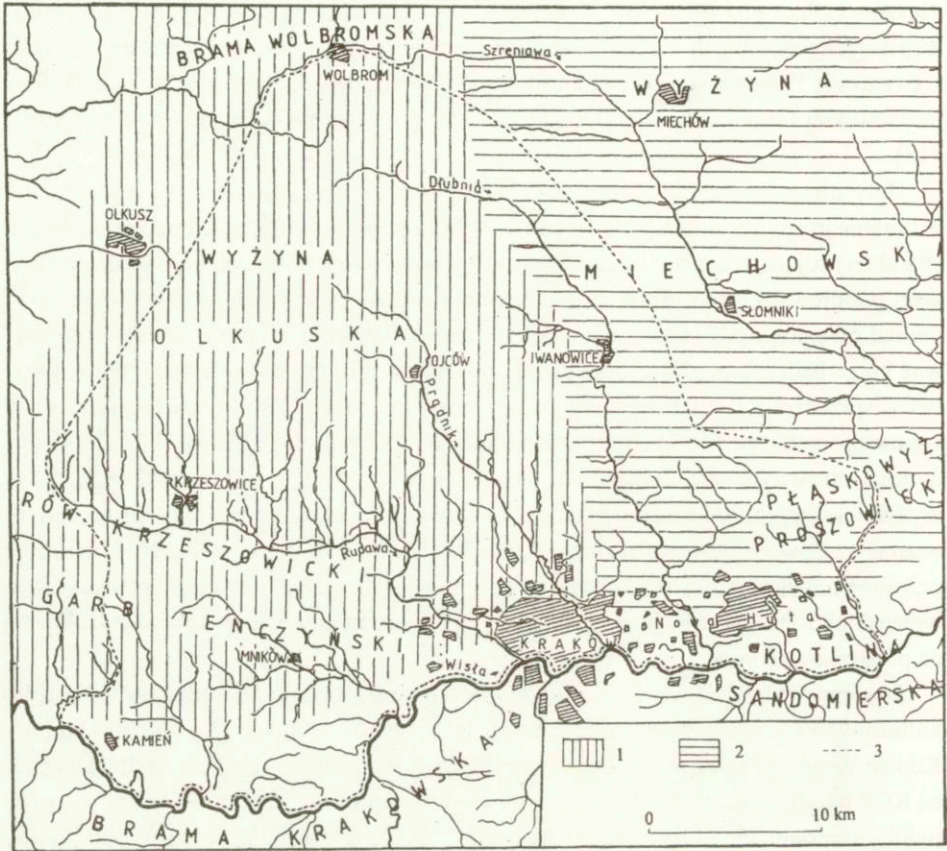
Dostępne dzisiaj daty radiowęglowe dla zespołów związanych z badeńskim kręgiem kulturowym wskazują zatem raczej na współczesność rozwoju ugrupowań typu Mogiła-Kopiec Wandy i Zesławice-Pleszów, utożsamianych w literaturze z fazą środkową i późną KCP (Godłowska 1979). Brak jest aktualnie dowodów, na podstawie których można byłoby wspomniane „fazy” traktować jako dwa etapy chronologiczne. Warto jeszcze zaznaczyć, że ustalenia z zakresu chronologii absolutnej zajmującej nas kultury mogą być istotną wskazówką dla innych zagadnień z nią związanych. Należać do nich będzie z pewnością sygnalizowane zróżnicowanie terytorialne przebiegu, chronologii oraz intensywności oddziaływań badeńskich w Małopolsce, uwarunkowane lokalnymi tradycjami kulturowymi.

4. GEOGRAFIA OSADNICTWA

(POGRANICZE WYŻYNY KRAKOWSKO-CZĘSTOCHOWSKIEJ, NIECKI NIDZIAŃSKIEJ I KOTLINY SANDOMIERSKIEJ)

Przeprowadzenie szczegółowych studiów nad geografią osadnictwa o cechach badeńskich umożliwiło pozyskanie nowych i interesujących danych na temat wpływów omawianego kręgu kulturowego w Małopolsce (Zastawny 1997). Są wśród nich ustalenia odnoszące się bezpośrednio do prezentowanej w niniejszym artykule kwestii wzajemnych relacji między zespołami typu Mogiła-Kopiec Wandy i grupą Zesławice-Pleszów.

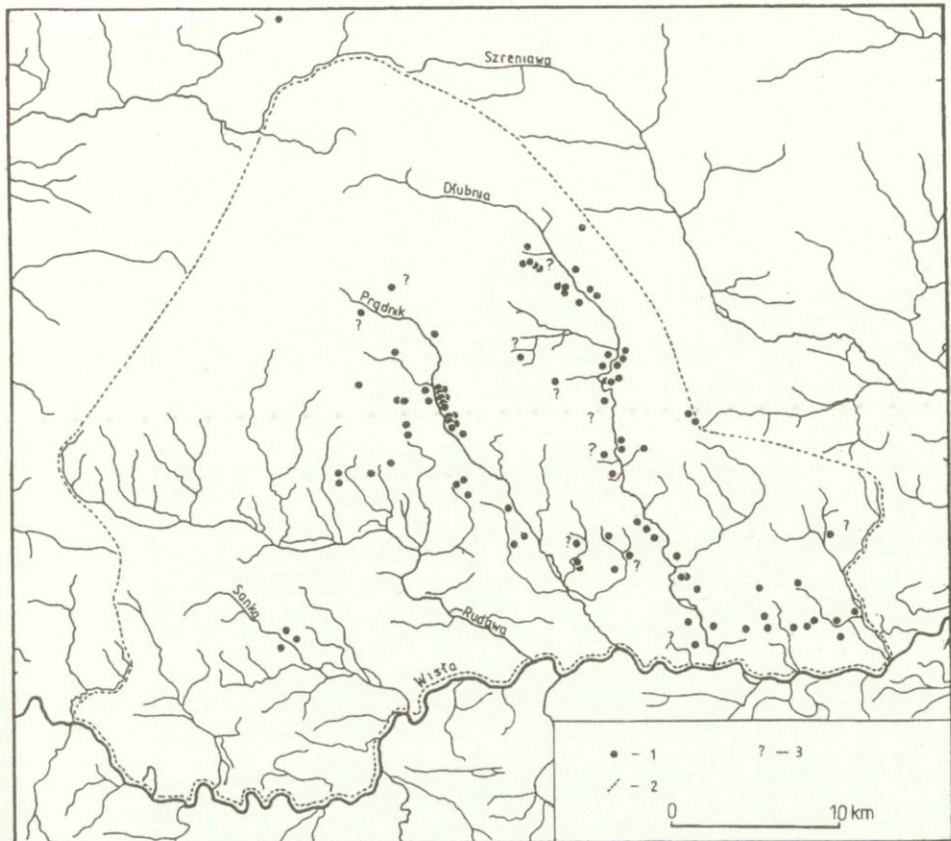
Ryc. 12. Podział fizycznogeograficzny pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej wg J. Kondrackiego (1988; 1994). 1 – Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, 2 – Niecka Nidziańska, 3 – teren objęty szczegółowymi badaniami z zakresu geografii osadnictwa

Fig. 12. The physical-geographic division of the borderland of the Cracow-Częstochowa Upland, Nida Basin and Sandomierz Basin after J. Kondracki (1988; 1994).

1 – Cracow-Częstochowa Upland, 2 – Nida Basin, 3 – areas subjected to detailed settlement geography research

Zakres przestrzenny wspomnianych studiów odpowiada terenowi pogranicza trzech makroregionów fizycznogeograficznych: południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, zachodniej partii Niecki Nidziańskiej oraz najdalej na zachód wysuniętej części Kotliny Sandomierskiej, do której należy dolina Wisły wraz z lewobrzeżną terasą nadzalewową (ryc. 12). Zasięg terytorialny badań nie objął pełnego obszaru występowania śladów osadnictwa bańskiego w zachodniej Małopolsce (por. ryc. 4). Poza nim znalazły się zgrupowania stanowisk na terasie wiślanej na wschód od Krakowa-Nowej Huty (między Cłem a Wawrzeńcycami) oraz zwarte skupisko punktów osadni-

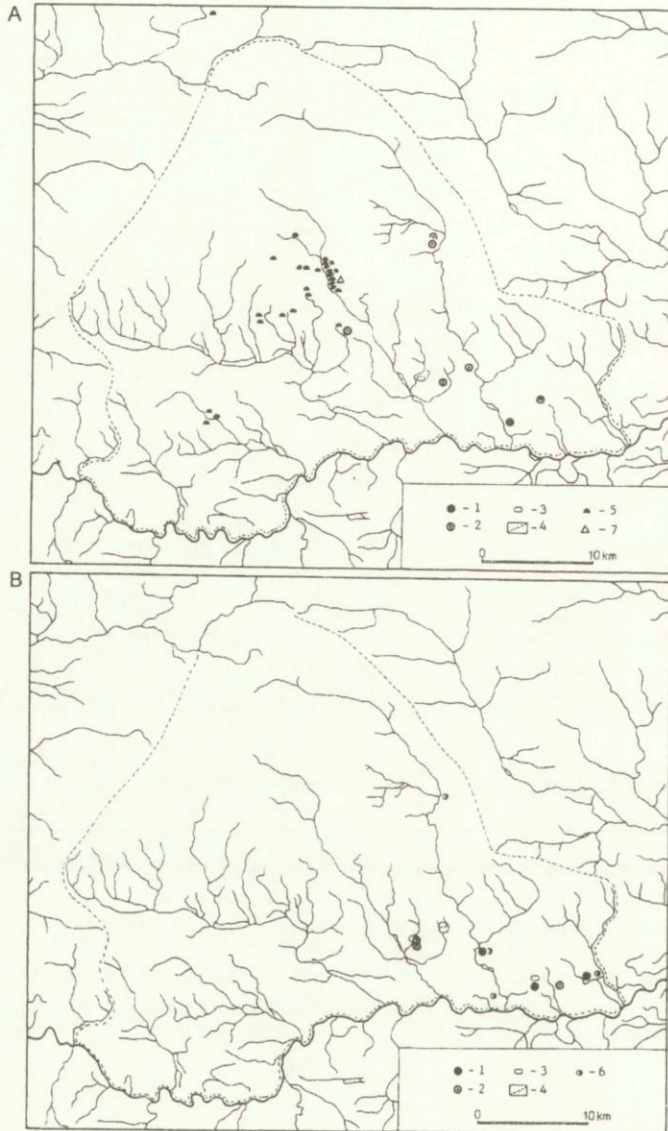
Ryc. 13. Rozmieszczenie stanowisk związanych z badeńskim kręgiem kulturowym w strefie pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Nideki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej
 1 – stanowiska, 2 – teren objęty szczegółowymi badaniami z zakresu geografii osadnictwa, 3 – stanowiska niepewne kulturowo.

Fig. 13. Sites related to the Baden culture circle in the borderland of the Cracow-Częstochowa Upland, Nida Basin and Sandomierz Basin:

1 – sites, 2 – areas subjected to detailed settlement geography research, 3 – sites of uncertain cultural affiliation.

czych w rejonie wielicko-bocheńskim. Mankamentem badawczym tych obszarów jest nie najlepszy stan wiedzy na temat kultury badeńskiej, przy czym dotyczy to bardziej zakresu opracowania materiałów, niż stopnia rozpoznania terenu. Nie uwzględniono tu również stanowisk znad Szreniawy i Nidzicy, reprezentujących mieszane zespoły pucharowo-badeńskie.

Ogólnie bardzo dobry jest natomiast stan badań nad neolitycznym osadnictwem w jaskiniach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (Rook 1980) oraz na nowohuckim odcinku doliny Wisły (Godłowska 1976). Za kompletny uznać już obecnie można za-

Ryc. 14. Lokalizacja i zróżnicowanie typologiczne stanowisk typu Mogiła-Kopiec Wandy (A) oraz grupy Zesławice-Pleszów (B). Obszar pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Nidecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej. 1 – osady duże, 2 – osady średniej wielkości, 3 – znaleziska pojedyncze, 4 – granica obszaru szczegółowych badań z zakresu geografii osadnictwa, 5 – stanowiska jaskiniowce, 6 – obozowiska, 7 – pracownia siekier.

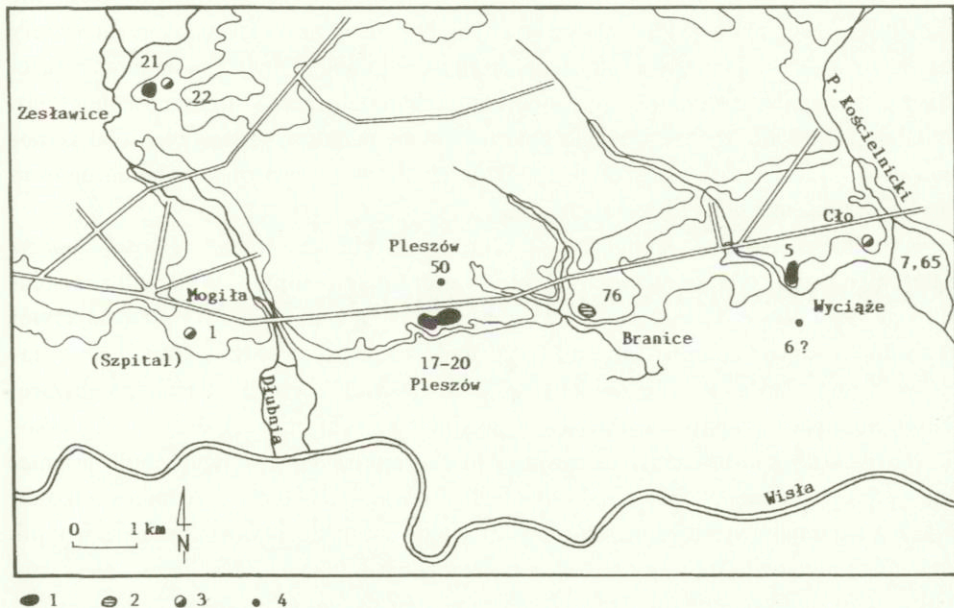
Fig. 14. Localization and typological differentiation of sites of the Mogiła-Kopiec Wandy type (A) and the Zesławice-Pleszów group (B). The borderland of the Cracow-Częstochowa Upland, Nida Basin and Sandomierz Basin: 1 – large settlements, 2 – middle size settlements, 3 – strayed finds, 4 – borders of the area subjected to detailed settlement geography research, 5 – cave sites, 6 – camp sites, 7 – axe manufacture sites.

kres przebadania regionu podkrakowskiego w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Obszar pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej grupuje największą w Małopolsce ilość stanowisk z materiałami o cechach badeńskich. Na 97 stanowiskach archeologicznych wyodrębnić można 113 punktów osadniczych, zróżnicowanych taksonomicznie i funkcjonalnie (ryc. 13). Określoną chronologią względną posiada 65 osad, obozowisk i stanowisk jaskiniowych. Zespoły typu Mogiła i grupa Zesławice-Pleszów reprezentowane są tu łącznie przez 48 stanowisk (Zastawny 1997).

4.1. Zasięgi przestrzenne, wielkości zbiorów, zróżnicowanie form osadnictwa

W obrębie pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej osadnictwo związane z zespołami typu Mogiła-Kopiec Wandy jest znacznie rozprzestrzenione (ryc. 14A). Najbardziej wyraźne skupisko stanowisk wyodrębnia się nad środkowym Prądnikiem (osadnictwo jaskiniowe). Inne punkty osadnicze – głównie „otwarte” – zachowują układ zdecydowanie rozproszony, a odległości między nimi przybierają znaczne nieraz rozmiary (do 11 km). Obszar objęty zasiedle-

Ryc. 15. Osadnictwo grupy Zesławice-Pleszów na terenie Krakowa-Nowej Huty (wg M. Godłowskiej 1976). 1 – osady duże, 2 – osady średniej wielkości, 3 – obozowiska, 4 – znaleziska pojedyncze.

Fig. 15. Settlement of the Zesławice-Pleszów group in Kraków-Nowa Huta (after M. Godłowska 1976): 1 – large settlements, 2 – middle size settlements, 3 – camp sites, 4 – strayed finds.

niem omawianej grupy stanowisk zajmuje w granicach analizowanego obszaru teren ograniczony od wschodu doliną Dłubni i rejonem nowohuckim, od zachodu doliną Sanki w okolicy Mnikowa, natomiast w kierunku północnym osadnictwo dociera do doliny Sąsypówki i Kotliny Iwanowickiej, a nawet do obszarów Bramy Wolbromskiej (jaskinia Jasna w Strzegowej).

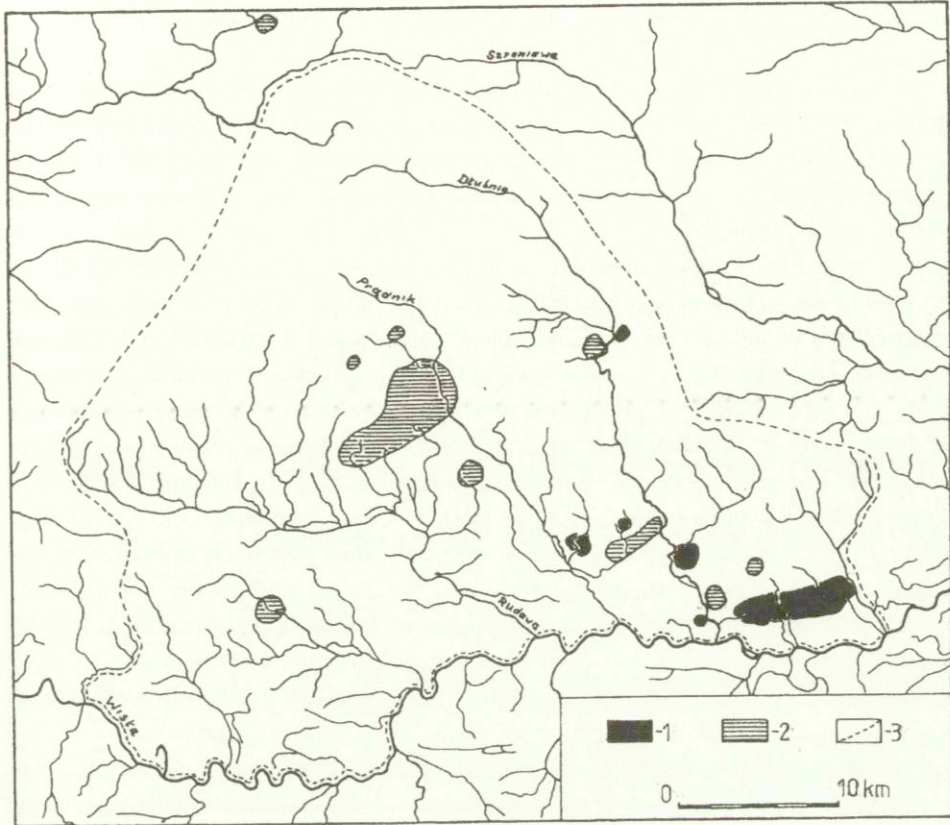
Rozmieszczenie stanowisk grupy Zesławice-Pleszów uwidacznia odmienne w stosunku do zespołów typu Mogiła prawidłowości osadnicze i preferencje terytorialne. Ich rozkład przestrzenny jest wyraźnie bardziej skoncentrowany, a cechą charakterystyczną stanowi skupianie się poszczególnych punktów w niewielkie zespoły (ryc. 14B). Odległości pomiędzy stanowiskami sięgają 2–6 km; są więc znacznie mniejsze niż w przypadku osad typu Mogiła. Na badanym obszarze osadnictwo grupy Zesławice-Pleszów wyraźnie skupia się w obrębie nowohuckiej strefy nadwiślańskiej: pomiędzy ujściem Dłubni do Wisły a Potokiem Kościelnickim (ryc. 15). Stanowiska omawianej grupy występują ponadto na terenach nieco oddalonych od doliny Wisły – między dolnymi odcinkami Dłubni i Prądnika – natomiast najdalej na północ wysuniętym obszarem zasiedlenia jest rejon Kotliny Iwanowickiej, gdzie zlokalizowano niewielkie obozowisko (Poskwitów: Kutz 1936).

Porównanie zasięgów omawianych grup pozwala stwierdzić, że obszary przez nie zasiedlone generalnie wykluczają się (ryc. 16). Niemniej, na niektórych terenach strefy osadnictwa sąsiadują ze sobą (otoczenie środkowej i dolnej Dłubni), a na innych zająbiają się (lewobrzeżne dopływy Prądnika; zachodnia granica strefy nowohuckiej). Nigdzie jednak nie zaobserwowano pokrywania się punktów osadniczych obu zespołów. Również sąsiedztwo terytorialne niektórych obszarów zasiedlenia obu ugrupowań dotyczy wyłącznie obrzeży ich zasięgów.

Odrębność pomiędzy zajmującymi nas grupami wyraża się też w wielkości zbiorów punktów osadniczych oraz w ich zróżnicowaniu funkcjonalnym. Wysoka liczba stanowisk jaskiniowych z materiałami typu Mogiła (27), w połączeniu z pozostającymi w mniejszości osadami otwartymi (8), zdecydowanie przewyższa ogólną liczbę stanowisk grupy Zesławice-Pleszów (12), zlokalizowanych w obrębie badanego obszaru. Obok dominacji śladów osadnictwa w jaskiniach i schroniskach Jury Krakowsko-Częstochowskiej, charakterystyczną właściwością zbioru stanowisk typu Mogiła jest niemal wyłącznie występowanie osiedli trwałych: 1 duża osada i 6 osad średniej wielkości. Nie ma natomiast wśród zarejestrowanych stanowisk jakiegokolwiek punktu w typie otwartego obozowiska (osady małej), a także znalezisk luźnych (1 wyjątek, niepewny kulturowo). Odosobnionym śladem wyodrębnionej działalności krzemieniarskiej jest pracownia siekier z Kopcowej Góry w Ojcowie (Trela 1998).

Z kolei w przypadku grupy Zesławice-Pleszów, jedną z najbardziej typowych i jednocześnie zagadkowych cech osadniczych jest całkowity brak pewnie udokumentowanych śladów zasiedlenia schronisk i jaskiń jurajskich (Rook 1980, 73). Osadnictwo „otwarte” charakteryzuje się dość wyrównanym, w przeciwieństwie do zespołów typu

Ryc. 16. Zasięgi stref zasiedlenia grupy Zesławice-Pleszów i zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy – pogranicze Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Nideki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej. 1 – grupa Zesławice-Pleszów, 2 – zespoły typu Mogiła-Kopiec Wandy, 3 – teren objęty szczegółowymi badaniami z zakresu geografii osadnictwa.

Fig. 16. Settlement reach of the Zesławice-Pleszów group and assemblages of the Mogiła-Kopiec Wandy type – borderland of the Cracow-Częstochowa Upland, Nida Basin and Sandomierz Basin: 1 – the Zesławice-Pleszów group, 2 – assemblages of the Mogiła-Kopiec Wandy type, 3 – the subjected to detailed settlement geography research.

Mogiła, udziałem poszczególnych rodzajów stanowisk. Obserwujemy tu obecność osad małych (4) oraz znalezisk pojedynczych (2). Połowę ogólnej liczby pochodzących z badanego obszaru stanowisk grupy Zesławice-Pleszów stanowią osady o wyraźnie stałym charakterze: osiedla średniej wielkości (3) oraz osady duże (3). Te ostatnie, zasługujące na szczególną uwagę, należą do największych na ziemiach polskich osad kultury badeńskiej.

4.2. Struktura i funkcjonowanie sieci osadniczej

Próba rekonstrukcji podstawowych zasad funkcjonowania i budowy sieci osadniczej grupy Zesławice-Pleszów oraz zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy pozwoliła stwierdzić, że model osadniczy tych dwóch ugrupowań stanowisk cechują odmienne prawidłowości (Zastawny 1997). Zasadnicze różnice dostrzegalne są w systemie organizacji przestrzennej osadnictwa.

W grupie Zesławice-Pleszów, dość zwarty rozkład terytorialny punktów zasiedlenia oraz wzajemne powiązania funkcjonalne pomiędzy określonymi ich kategoriami (Sochacki 1988) świadczą o znacznym stopniu zorganizowania. Potwierdza to dodatkowo, poświadczona w materiałach źródłowych, intensyfikacja procesów osadniczych ujawniających się i skupiających w obrębie największych osad oraz współwystępujących z nimi stanowisk „niższych” kategorii (np. obozowisk). Typową cechą struktury sieci osadniczej jest grupowanie się stanowisk w niewielkie zespoły, składające się z osad stałych – zarówno dużych, jak i średniej wielkości – oraz stanowisk o nietrwałym charakterze, najczęściej małych osad i pojedynczych śladów penetracji najbliższego otoczenia. Kilka tego typu zespołów tworzyło w grupie Zesławice-Pleszów uporządkowaną przestrzennie i funkcjonującą w sposób złożony strukturę osadniczą (ryc. 15). Jej rozwój oparty był w pierwszej kolejności na wewnętrznych związkach między kilkoma stanowiskami, tworzącymi niewielkie skupiska, a następnie na kontaktach pomiędzy takimi skupiskami – zespołami osadniczymi, na ogół ze sobą sąsiadującymi.

Podobnych właściwości nie można już przypisać charakterowi osadnictwa typu Mogiła. Zdecydowanie mniej zwarte rozmieszczenie znacznie od siebie oddalonych i niejako odosobnionych osad stałych (ryc. 14A) nie sugeruje, by model funkcjonowania sieci osadniczej przybierał tu formy podobne jak w grupie zesławicko-pleszowskiej. Zastanawiający jest fakt, że osady trwałe – stanowiące większość wśród stanowisk „otwartych” – nie pozostawiły w swym najbliższym sąsiedztwie śladów istnienia bardziej złożonych form opanowania i zagospodarowania terenu, np. zespołów osadniczych. Jak do tej pory, w najbliższym otoczeniu większości osad średnich i osady dużej omawianych zespołów (strefa do 1 km) nie stwierdzono występowania jakiegokolwiek śladu penetracji lub punktu zasiedlenia związanego z badeńskim kręgiem kulturowym (Zastawny 1997). Może to świadczyć o indywidualnym, niemal izolowanym, charakterze wspomnianych osiedli. Jedynym, i jak się wydaje szczególnie, wyjątkiem są tu osady w rejonie Iwanowic (ryc. 14A).

W grupie stanowisk typu Mogiła brak jest zatem typowych cech „sprawnie” funkcjonującej sieci osadniczej, tj. między innymi ewidentnego związku trwałych osiedli z innymi stanowiskami tworzącymi najbliższe zaplecze osadniczo-gospodarcze. Jest to jeden z elementów najbardziej różnicujących struktury omawianych ugrupowań.

4.3. Uwarunkowania środowiskowe osadnictwa

Ukształtowanie morfologiczne powierzchni terenu, jako jeden z czynników decydujących o doborze miejsc zasiedlenia, było postrzegane przez ludność obu interesujących nas zespołów w sposób zróżnicowany (Zastawny 1997). Dla grupy Zesławice-Pleszów typowa była względna równowaga w stopniu wyboru głównych stref siedliskowych, polegająca na preferowaniu w podobnym zakresie zarówno strefy dolinnej, jak i wysoczyznowej. Wyraźnie odmienną prawidłowość stwierdzono w przypadku zespołów typu Mogiła: w lokalizacji stanowisk zdecydowanie przeważa tu położenie dolinne. Różnicowanie pomiędzy omawianymi grupami dostrzegalne jest też w przypadku analizy położenia stanowisk na tle bardziej szczegółowych odmian morfologii terenu. Poważnymi odrębnościami odznaczał się sposób zasiedlenia niskiej strefy krajobrazu (dolin rzecznych). Stanowiska typu Mogiła sytuowano najczęściej na stokach dolin o nie wykształconych układach teras wyższych, natomiast punkty osadnicze grupy Zesławice-Pleszów wyłącznie w obrębie piętra terasy nadzalewowej. Również położenie wysoczyznowe punktów osadniczych wykazuje duże zróżnicowanie. Stanowiska zesławicko-pleszowskie lokowano głównie w strefie brzeżnej wysoczyzny (w sąsiedztwie cieków wodnych), a ślady osadnictwa typu Mogiła w obrębie wysoko położonych przestrzeni wododziałów.

Generalne tendencje w zakresie zależności rozmieszczenia osadnictwa od charakteru **pokrywy glebowej** wydają się być z kolei dość zbliżone. Stanowiska obu grup lokowano równie często na glebach brunatnych pochodzenia lessowego, jak i w obrębie czarnoziemów lessowych. Inne rodzaje gleb nie zostały praktycznie objęte bezpośrednim zasiedleniem. Również w bliskim sąsiedztwie stanowisk (zbadano obszar o promieniu 3 km wokół nich) największą rolę – w przypadku obu omawianych grup – odgrywał ten sam typ gruntów: lessowe gleby brunatne (Zastawny 1997). Ogólne reguły doboru warunków glebowych były więc w zespołach typu Zesławice-Pleszów oraz Mogiła podobne.

Bardziej szczegółowa analiza roli środowiska glebowego w osadnictwie omawianych grup wskazała jednak i tutaj na pewne zróżnicowanie. Przewaga brunatnoziemów w otoczeniach stanowisk zesławicko-pleszowskich nie była aż tak bezwzględna, jak w sąsiedztwie osiedli typu Mogiła, co może sugerować, że użytkowanie wymienionych gleb w grupie Zesławice-Pleszów mogło mieć węższy zakres. Interesująca jest także wzajemna pozycja czarnoziemów lessowych i mad rzecznych. O ile w przypadku zespołów mogiłskich udział czarnoziemów – jako podstawowego elementu w sąsiedztwie stanowisk – był dwukrotnie większy niż mad rzecznych, o tyle w grupie zesławicko-pleszowskiej obserwujemy zjawisko dokładnie odwrotne: dwukrotną przewagę mad nad czarnoziemami. Mady rzeczne stanowiły więc dla osadnictwa typu Zesławice-Pleszów bardzo istotny element środowiska naturalnego, sprzyjający prowadzeniu właściwego dla tej strefy krajobrazowej typu gospodarki (Kruk 1980, 114). Z kolei w otoczeniu stanowisk typu Mogiła, rola mad – wśród rodzajów gleb o największych zasięgach – była stosun-

kowo najmniejsza (Zastawny 1997). Cechą różnicującą warunki glebowe osadnictwa omawianych grup stanowisk jest również związek z obszarami pokrytymi rędzinami węglanowymi. Osadnictwu grupy Mogiła nieobce było środowisko gleb rędziny, w tym przede wszystkim rędzin jurajskich, natomiast stanowiska zesławicko-pleszowskie lokowano w strefach niemal całkowicie pozbawionych połaci tego typu gleb.

Prawidłowości wynikające z analizy stosunku osadnictwa obu grup stanowisk do występujących w obrębie przebadanego terenu składników **sieci rzecznej** stanowią kolejną przesłankę wskazującą na istnienie dużych rozbieżności w sposobie zajęcia i eksploatacji interesującego nas terytorium. Szczególnie czytelną właściwością jest zupełnie odmienny stosunek omawianych zespołów do obszarów nadwiślańskich. Ludność grupy Zesławice-Pleszów przy wyborze stref siedliskowych wyraźnie preferowała dolinę Wisły. Jej środowisko naturalne było miejscem lokalizacji połowy osiedli tej grupy, stanowiąc najdogodniejszą i najgęściej zasiedloną strefę osadniczą. Położenie stanowisk typu Mogiła cechuje natomiast wyraźny brak bezpośredniego związku z obrzeżeniem Wisły. Najbliższe względem niej sąsiedztwo wykazuje jedynie osada z Nowej Huty-Mogiły (Kopiec Wandy) – usytuowana nad dolną Dłubnią, niedaleko miejsca zbiegu dolin zalewowych obu tych rzek. W przeciwieństwie do priorytetowej roli Wisły w osadnictwie grupy Zesławice-Pleszów, osiedla w typie Mogiła sytuowano najczęściej w środowisku niewielkich cieków stałych. Pokażna część punktów zasiedlenia zgrupowana była również w dolinie Prądnika (osadnictwo jaskiniowe), gdzie z kolei nie wykazano związku lokalizacji stanowisk zesławicko-pleszowskich z bezpośrednim otoczeniem tej rzeki. Jedyne podobieństwo w rozmieszczeniu punktów osadniczych omawianych tu zespołów na tle układu sieci hydrograficznej stanowi obraz zasiedlenia terenów otoczenia doliny Dłubni, grupującej zbliżoną ich liczbę (ryc. 14). Warto jeszcze zaznaczyć, że wszystkie stanowiska zesławicko-pleszowskie wykazują ścisły związek z dolinami rzecznyymi, natomiast usytuowanie kilku punktów grupy Mogiła dotyczy obszarów pozbawionych stałego systemu wód powierzchniowych.

4.4. Wnioski

Skomplikowana sytuacja kulturowa w zachodniej części Małopolski w dobie oddziaływań ze strony środowiska kręgu badeńskiego utrudnia odtworzenie przebiegu oraz zróżnicowania czasowego przemian, jakie dokonały się na tym terenie w pierwszej połowie III tys. BC. Badania nad geografiami osadnictwa mają w związku z tym szczególną wartość, stanowiąc trzecie – obok chronologii relatywnej i absolutnej – źródło danych do rozważań na temat chronologii istniejących w tym czasie ugrupowań. Ustalenie podstawowych prawidłowości osadniczych dało podstawę do badań nad zróżnicowaniem okresu najbardziej rozwiniętego, trwałego osadnictwa kultury badeńskiej, związanego z grupą Zesławice-Pleszów i zespołami typu Mogiła-Kopiec Wandy. Z badań tych wynika, że wymienione ugrupowania, traktowane dotychczas jako rozwijające się w różnym

czasie, tworzą dwa zespoły śladów osadnictwa o częściowo wspólnej chronologii. Wniosek ten jest dopełnieniem i istotnym potwierdzeniem rezultatów obserwacji zmian w stylistyce ceramiki tych zespołów, wskazujących również na synchroniczną pozycję osadnictwa zesławicko-pleszowskiego i typu Mogiła.

Wspólne kartograficzne zestawienie użytkowanych przez interesującą nas ludność osad i obozowisk oraz pojedynczych śladów różnego typu doraźnej działalności wykazało istnienie nieprzypadkowych zależności przestrzennych. Na obszarze zasiedlonym przez oba ugrupowania funkcjonowały wyodrębnione terytorialnie, "niezależne" regiony osadnictwa oraz strefy "wspólne" na pograniczu zasięgów omawianych grup. Otoczenie jurajskich dolin krasowych południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej stanowiło rejon okresowej penetracji (rzadziej trwałego zasiedlenia) ludności związanej z osadnictwem typu Mogiła-Kopiec Wandy, pozostający poza zasięgiem grupy zesławicko-pleszowskiej. Dla tej ostatniej centrum rozwojowym był z kolei podkrakowski pas lewobrzeżnej terasy nadzalewowej Wisły, gdzie pojedyncze stanowiska typu Mogiła występują wyłącznie na jego zachodnim obrzeżeniu. Na obszarze objętym osadnictwem zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów nie odkryto dotąd ani jednego stanowiska z materiałami obu grup. Przemawia to za istnieniem rozbieżności terytorialnych zasiedlenia. Wzajemne respektowanie odrębności zajmowanych w terenie miejsc jest cechą układu stosunków panujących pomiędzy dwiema społecznościami rozwijającymi się współcześnie. Ważne jest w tym kontekście występowanie „wspólnej” strefy osadnictwa (dolina Dłubni), łączącej zasięgi terytorialne omawianych ugrupowań. Względne sąsiedztwo osad zesławicko-pleszowskich i mogiłskich na tym terenie (rozwijających się częściowo równolegle) wskazuje na możliwość kontaktowania się ich mieszkańców. Określenie tych powiązań jest jednak w chwili obecnej trudne (por. dalej).

Cechy grupy Zesławice-Pleszów i zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy, jakie ujawniły studia nad geografią ich osadnictwa, są inne dla każdej z grup. Podkreślają one różnice w sposobie przestrzennego funkcjonowania osadnictwa oraz doborze odpowiednich do zagospodarowania stref środowiskowych. Zwarta sieć osadnicza grupy Zesławice-Pleszów ze zorganizowanym układem zróżnicowanych funkcjonalnie stanowisk wyraźnie kontrastuje z rozmieszczeniem punktów zasiedlenia typu Mogiła, sprawiających wrażenie struktury złożonej z izolowanych osiedli trwałych zdominowanych liczebnie przez ślady okresowego (cyklicznego?) wykorzystywania jaskiń jurajskich. Pobyty ludności w strefie jurajskiej, których pozostałością są liczne materiały ceramiczne w jaskiniach i schroniskach, mogą świadczyć o większej mobilności reprezentantów zespołów typu Mogiła, a być może także o kontrolowaniu przez nich rejonów wychodni surowców krzemienych między Prądnikiem a Rudawą, niedostępnych dla grupy zesławicko-pleszowskiej.

Stosunkowo długi czas współistnienia osiedli obu ugrupowań (funkcjonowanie nowohuckich osad w Mogile i Zesławicach ocenia się na ok. 100–200 lat: Sochacki 1988;

Bober 1994) wskazuje na względną stabilność panujących pomiędzy nimi relacji. Znamienny jest również wspólny kres ich osadnictwa, związany najprawdopodobniej z postępującą dominacją terytorialną społeczności kultury ceramiki sznurowej⁵. Istnienie grupy Zesławice-Pleszów oraz zespołów typu Mogiła z pewnością uznać należy za okres najbardziej dynamicznych impulsów osadniczych kręgu badeńskiego w całej historii jego oddziaływań w Małopolsce. Co istotne, wyznacznikiem ich rozwoju było w pełni stabilne, trwałe osadnictwo, z wszystkimi jego charakterystycznymi przejawami: rozwojem przestrzennym, wewnętrznym zróżnicowaniem chronologicznym, istnieniem rozbudowanych planigraficznie osiedli, organizacją sieci osadniczej i okresową penetracją terenów oddalonych od zwartych skupisk zasiedlenia.

5. PODSUMOWANIE WYNIKÓW – NOWE SPOJRZENIE NA PROBLEMATYKĘ KULTURY BADEŃSKIEJ W ZACHODNIEJ CZĘŚCI MAŁOPOLSKI

Porównawcze zestawienie cech osadnictwa zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy oraz grupy Zesławice-Pleszów umożliwiło wyprowadzenie wniosku o generalnej odmienności tych ugrupowań. Pod względem taksonomicznym, omawiane zespoły wyodrębniają się jako dwie formacje osadnicze o niejednakowym sposobie przestrzennego funkcjonowania, zasadniczo różnym zasięgu terytorialnym osadnictwa, jego charakterze oraz relacjach do lokalnych warunków środowiskowych. Natomiast w ujęciu chronologicznym, cechy zespołów typu Mogiła i grupy Zesławice-Pleszów wskazują na ich częściową współczesność rozwojową. Wynika to zarówno z analiz z zakresu systematyki typologicznej ceramiki, jak i z kontekstu osadniczego.

Przypominając najważniejsze ustalenia określające wzajemną pozycję chronologiczno-taksonomiczną omawianych ugrupowań, wymienić należy:

1. Zbieżność stylistyczną podstawowych form naczyń i wątków ornamentacyjnych.
2. Brak (poza nielicznymi wyjątkami) głównych wyznaczników ceramicznych wczesnoklasycznej kultury badeńskiej strefy naddunajskiej (faza C wg E. Neustupnego), występujących w samodzielnych zespołach.
3. Brak współwystępowania w obrębie tych samych stanowisk obiektów wziemnych z materiałami obu zespołów.
4. Generalne wykluczanie się zasięgów stref zasiedlenia.
5. Zróżnicowane preferencje środowiskowe osadnictwa.
6. Odmienne sposoby funkcjonowania i struktury sieci osadniczej.

---

⁵ Groby grupy krakowsko-sandomierskiej KCS w rejonie osiedli typu Mogiła w Iwanowicach i Nowej Hucie-Mogile (Kopiec Wandy) oraz na osadzie zesławicko-pleszowskiej w Nowej Hucie-Zesławicach (Machnik 1966; Zemelka 1959).

Tabela 3. Horyzont wpływów kręgu badeńskiego w Małopolsce – schemat periodyzacyjny.
 Table 3. Hoizon of influeces of the Baden culture in Lesser Poland.

I. HORYZONT PROTOBADEŃSKI	II. BADEŃSKI HORYZONT KLASYCZNY		III. HORYZONT EPIBADEŃSKI
	IIa WCZESNOKLASYCZNY	IIb PÓŹNOKLASYCZNY	
- grupa Boleráz (osadnictwo jaskiniowe) - zespoły typu Bronocice IV (KPL/BADEN) - grupa Wyciąże (CL-P/BADEN)	- zespoły typu Bronocice V (KPL/BADEN) - zespoły typu Chełm - stanowiska jaskiniowe (Postboleráz)	1. Stadium wczesne (grupa Zesławice- Pleszów) 2. Stadium środkowe (grupa Zesławice- Pleszów, zespoły typu Mogiła) 3. Stadium schyłkowe (grupa Zesławice- Pleszów, zespoły typu Mogiła)	- grupa Bośaca (osadnictwo jaskiniowe)

Przyjęcie założenia o częściowej współczesności rozwojowej zespołów zaliczanych dotąd do fazy środkowej oraz późnej KCP (Godłowska 1979) pociąga za sobą konsekwencje w postaci odmiennej niż dotychczas interpretacji niektórych zasadniczych aspektów związanych z horyzontem wpływów badeńskich w Małopolsce. Nie odnosi się to wyłącznie do ustaleń czysto klasyfikacyjnych w zakresie chronologii i taksonomii, ale obejmuje również ważne zagadnienia dotyczące m.in. charakteru oddziaływań badeńskich, ich zasięgu i stopnia intensywności, przebiegu, a także proveniencji.

Dla samej systematyki rozwoju omawianej kultury, zaprezentowanie w niniejszym artykule wyników studiów nad chronologią względną stwarza okazję do zaproponowania zmodyfikowanego modelu periodyzacji horyzontu wpływów badeńskich w Małopolsce (tabela 3). Przyjęcie jednolitej systematyki chronologicznej i ujednoczenie terminologii w tej dziedzinie jest niezwykle istotne dla problematyki omawianej jednostki. Wykorzystywane obecnie różne systemy periodyzacji kultury badeńskiej w Polsce, a zwłaszcza odmienne nazewnictwo stosowane w odniesieniu do tych samych okresów czasowych⁶, poważnie komplikują prowadzenie każdego rodzaju studiów.

Proponowany schemat jest częściowo zmodyfikowaną wersją systematyki J.K. Kozłowskiego (1989), z wyraźnym jednak nawiązaniem do podziału, jaki wypracował Z. Sochacki (1980). W tym drugim przypadku, związek dotyczy rozbicia horyzontu klasycznego na etap wcześniejszy i późniejszy (IIa i IIb). W odniesieniu do terenów Małopolski ma to bardzo istotne znaczenie, podkreśla bowiem nie tylko zróżnicowanie

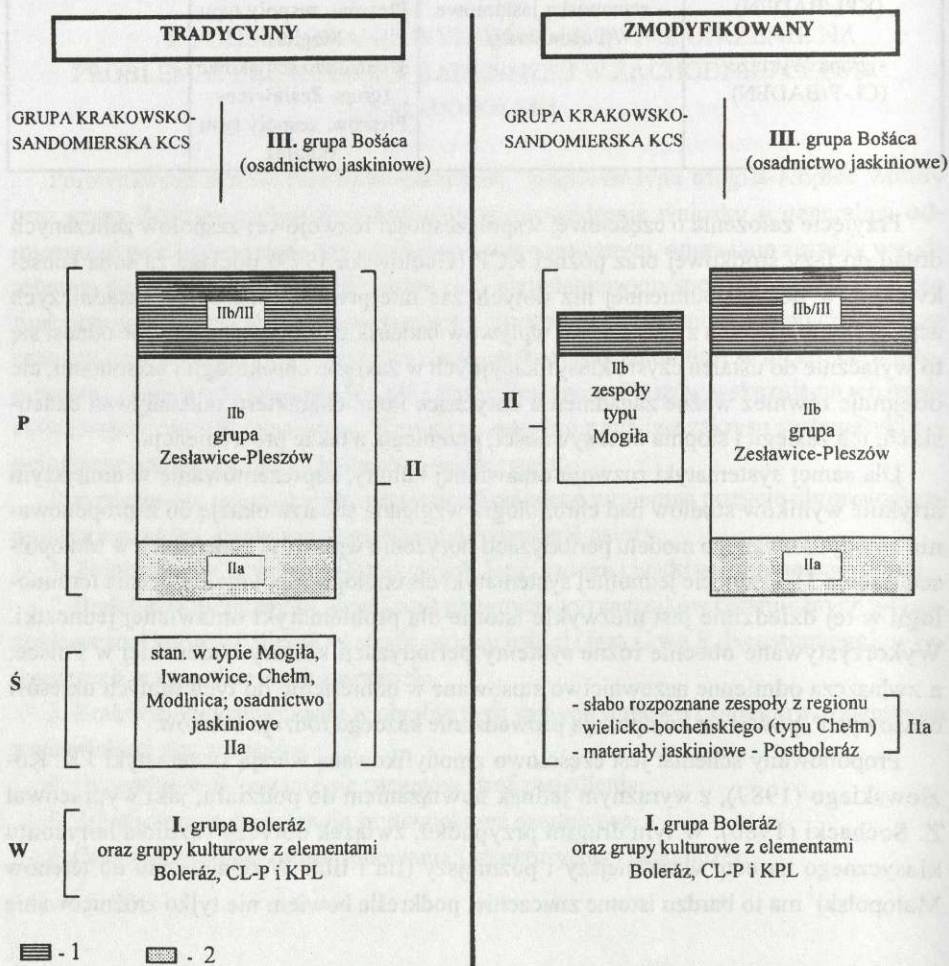
⁶ Np. faza późna KCP wg M. Godłowskiej (1979) = horyzont późnobadeński wg J.K. Kozłowskiego (1989) = faza późnoklasyczna (IIb) KCP wg Z. Sochackiego (1980).

Ryc. 17. Porównawcze zestawienie zmodyfikowanego i tradycyjnego (Godłowska 1979) schematu periodyzacji horyzontu wpływów kultury badeńskiej w regionie podkrakowskim.

1 – horyzont późnoklasyczny z elementami epibadeńskimi, 2 – horyzont późnoklasyczny z elementami wczesnoklasycznymi, W – faza wczesna KCP, Ś – faza środkowa KCP, P – faza późna KCP.
Fig. 17. Comparison of the modified and traditional (Godłowska 1979) periodization schemes of the horizon of influences of the Baden culture in the Cracow region:

1 – the Late Classic horizon with epi-Baden elements, 2 – the Late Classic horizon with Early Classic elements, W – the early phase of the Radial Decorated Pottery culture (RDPC), Ś – the middle RDPC phase, P – the late RDPC phase.

SCHEMAT PERIODYZACJI HORYZONTU WPŁYWÓW KULTURY BADEŃSKIEJ W REGIONIE PODKRAKOWSKIM

czasowe zespołów ceramicznych, ale także wskazuje na odmienności charakteru osadnictwa poszczególnych grup terytorialnych i zespołów osadniczych.

W porównaniu z koncepcją tradycyjną (Godłowska 1979), horyzont wczesnoklasyczny można synchronizować z pozycją inwentarzy zaliczonych do fazy środkowej KCP (z wyjątkiem stanowisk typu Mogiła), natomiast horyzont późnoklasyczny – z fazą późną KCP (ryc. 17). Nowe elementy to: pozycja zespołów typu Mogiła, umiejscowionych w horyzoncie późnoklasycznym oraz próba uporządkowania schematu wewnętrznego podziału tego horyzontu w postaci wydzielenia 3 stadiów rozwojowych (tabela 3). Odpowiadają one okresowym zmianom stylistycznym w dziedzinie wytwórczości ceramicznej, ilustrując ewolucję rozwoju grupy Zesławice-Pleszów i zespołów typu Mogiła – dwóch jednostek horyzontu późnoklasycznego.

Późnoklasyczny horyzont kultury badeńskiej w Małopolsce:

1. Stadium wczesne: początki rozwoju grupy Zesławice-Pleszów – elementy horyzontu wczesnoklasycznego (pojedyncze formy naczyńowe i zdobnicze).

2. Stadium środkowe: okres najbardziej intensywnego osadnictwa horyzontu późnoklasycznego: zasadniczy rozwój grupy Zesławice-Pleszów, początek oraz główny etap rozwojowy zespołów typu Mogiła – stadium pozbawione ceramicznych wyznaczników wczesnoklasycznych oraz epibadeńskich.

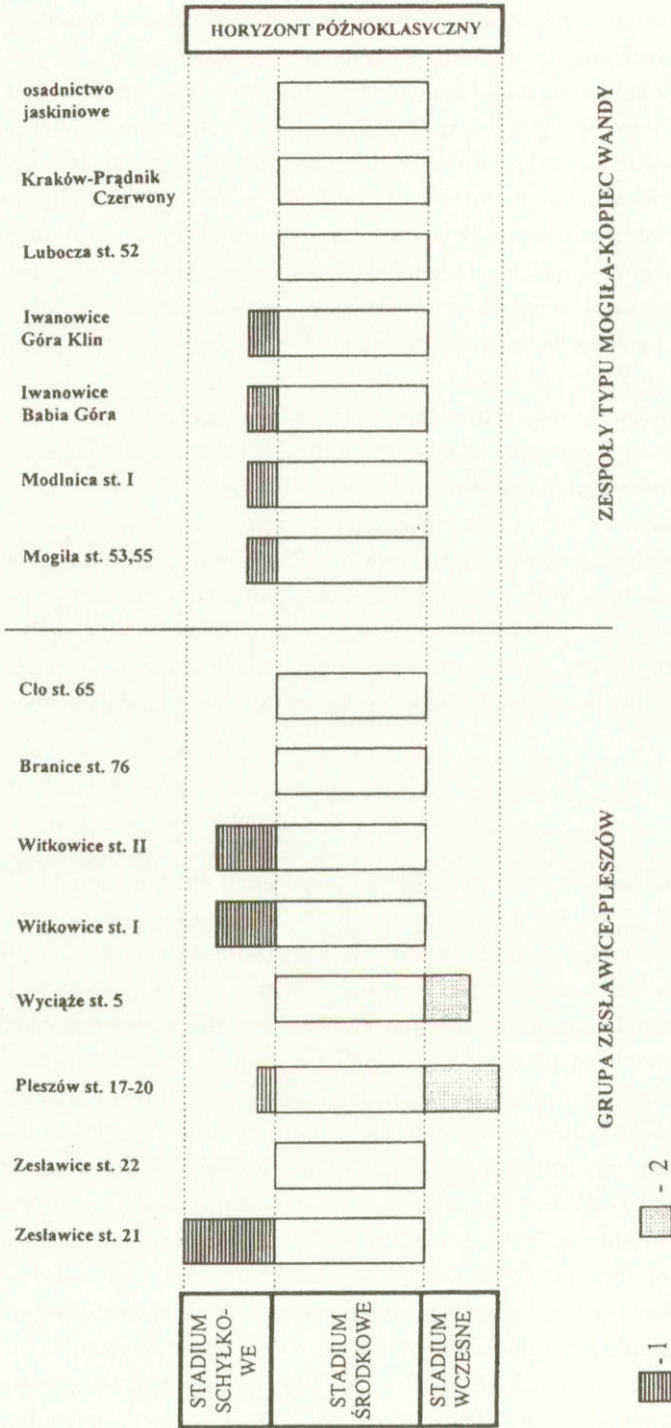
3. Stadium schyłkowe: schyłek rozwoju grupy Zesławice-Pleszów oraz zespołów typu Mogiła – elementy horyzontu epibadeńskiego (formy naczyńowe i liczne motywy zdobnicze).

*

W świetle przedstawionych w niniejszym opracowaniu uwag na temat chronologii kultury badeńskiej, grupa Zesławice-Pleszów nie była jedynym zespołem stanowisk rozwijającym się w strefie pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Niecki Nidziańskiej i Kotliny Sandomierskiej w późnoklasycznym etapie wpływów kręgu badeńskiego w Małopolsce. Drugą grupę stanowiły zespoły typu Mogiła-Kopiec Wandy.

Stosunku taksonomicznego tych jednostek nie można jeszcze w chwili obecnej ostatecznie zdefiniować. Generalnie zróżnicowane zasięgi osadnictwa oraz preferencje środowiskowe, a także odmienne sposoby funkcjonowania i struktury sieci osadniczej wskazują, że zespoły typu Mogiła mogły być ugrupowaniem o charakterze facjalnym w stosunku do grupy Zesławice-Pleszów lub też zespołem niezależnym rozwojowo (samodzielną grupą kulturową). Przypuszczalnie, społeczności obu tych zespołów egzystowały na zasadzie terytorialnej i być może także funkcjonalnej koegzystencji.

O ile na możliwość koegzystencji terytorialnej tych ugrupowań dość pewnie wskazuje kartograficzna analiza zasięgów ich osadnictwa, o tyle kwestia związku funkcjonalnego przedstawia się już znacznie bardziej niejasno. Znajduje to przyczyny głównie w braku lub niedostatkach opracowań materiałowych. Nie jest więc możliwe dokonanie

Ryc. 18. Synchronizacja rozwoju osadnictwa kultury badenkiej na osadach grupy Zesławice-Pleszów i stanowiskach typu Mogiła-Kopiec Wandę.
 1 – horyzont późnoklasycy z elementami epibadenckimi, 2 – horyzont późnoklasycy z elementami wczesnoklasycy.

Fig. 18. Synchronization of the Baden culture on the sites of the Zesławice-Pleszów group and Mogiła-Kopiec Wandę type:
 1 – the Late Classic horizon with epi-Baden elements, 2 – the Late Classic horizon with Early Classic elements.

porównania cech obu ugrupowań, pozwalającego wykryć ich wzajemne zależności funkcjonalne, a tym samym określić podstawy charakteru, np. facjalnego, zespołów typu Mogiła. Przykładem może tu być specyficzna „wartość” materiałów jaskiniowych, z których praktycznie nie można wydzielić samodzielnych inwentarzy krzemiennych kultury badeńskiej, istotnych, jak się wydaje, dla omawianego tu problemu.

W odniesieniu do szerokiego zagadnienia wytwórczości krzemieniarskiej – jako jednego z elementów umożliwiających charakterystykę wzajemnego stosunku obu interesujących nas grup stanowisk – dysponujemy jedynie pośrednimi przesłankami. Zaliczyć do nich można ogólną rozbieżność zasięgów osadnictwa w typie Mogiła i Zesławice-Pleszów, a w szczególności zaś niezwykle wymowny fakt braku poświadczonych śladów penetracji terenów jurajskich przez ludność zesławicko-pleszowską. Przy wyraźnym i intensywnym osadnictwie jaskiniowym typu Mogiła oraz tak dobitnie zaznaczających się zależnościach terytorialnych (ryc. 16), można podnieść kwestię pośrednictwa zespołów typu Mogiła w procesie eksploatacji i dystrybucji surowców krzemiennych, które pozyskiwane na obszarach wychodni jurajskich znajdowały odbiorcę na stanowiskach zesławicko-pleszowskich w strefie nadwiślańskiej. Mógłby to potwierdzać rozkład przestrzenny stanowisk typu Mogiła (ryc. 14), zlokalizowanych w pasie ciągnącym się od krzemienionośnej strefy jurajskiej (osadnictwo jaskiniowe), poprzez tereny dorzecza dolnego Prądnika i międzyrzecza Prądnika i Dłubni (osady otwarte: Modlnica, Dziekanowice, Kraków-Prądnik Czerwony; Żurowski 1933; Rook, Nowak 1993), po obszar bezpośrednio sąsiadujący z rejonem najbardziej intensywnego osadnictwa grupy Zesławice-Pleszów (osady nowohuckie w Mogile /Kopiec Wandy/ i Luboczy: Godłowska 1965; 1976).

Działalność związana z wytwórczością krzemieniarską może zatem stanowić jeden z wyróżników odrębności facjalnej omawianego zespołu. Problem ten wymaga oczywiście odrębnych studiów, zwłaszcza w odniesieniu do stanowisk typu Mogiła, w przypadku których określenie charakteru poszczególnych osiedli pod względem roli w procesie dystrybucji i obróbki surowców uniemożliwia, jak na razie, stan publikacji materiałowych oraz odpowiednich analiz (por. uwagi dotyczące osady w Mogile /Kopiec Wandy/: Bober 1993, 1994). Niezwykle ważne w tym kontekście są ustalenia poczynione dla stanowisk grupy zesławicko-pleszowskiej (m.in. Nowa Huta-Zesławice st. 21), gdzie cechy wytwórczości krzemieniarskiej wskazują na istnienie wyspecjalizowanych pracowni poza jej osadami oraz obecność surowców (np. odmiany G) występujących z dala od stref osadnictwa i penetracji ludności tej grupy (Kaczanowska 1982/1983). W związku z powyższym, szczególne miejsce zajmują tu ślady pracowni siekier z Kopcowej Góry w Ojcowie (Trela 1998), którym towarzyszą materiały ceramiczne typologicznie odpowiadające stylistyce zespołów typu Mogiła (fazie środkowej KCP wg E. Rook: Rook 1980). W kontekście pozyskiwania surowców krzemiennych należy też przyrzeć się bliżej wykorzystywaniu krzemienia jurajskiego odmiany G, do którego wychodni nad Krztynią w środkowej części Jury (Kopacz, Pelisiak 1992) ludność zespołów typu Mogiła miała stosunkowo najbliższą (np. jaskinia Jasna w Strzegowej).

W aspekcie chronologicznym, rozwój zespołu stanowisk typu Mogiła wykazuje cechy zbliżone do grupy Zesławice-Pleszów (ryc. 18). Nie można tu jedynie wyróżnić stadium nawiązującego do wczesnoklasycznej kultury badeńskiej, a więc o elementach mieszanych: wczesno- i późnoklasycznych⁷. Wyraźne analogie dostrzegalne są natomiast w przypadku środkowego oraz schyłkowego stadium grupy zesławicko-pleszowskiej. W zespołach typu Mogiła wyodrębnić bowiem można inwentarze „czysto” późnoklasyczne (stadium środkowe) oraz takie, w których widoczne są ceramiczne elementy epibadeńskie (stadium schyłkowe). Tego typu zbieżności czasowe mogą oznaczać, że powstanie omawianych tu zespołów nastąpiło później niż początki grupy Zesławice-Pleszów, natomiast ich zanik nastąpił w przybliżeniu równocześnie. Taką właśnie pozycję chronologiczną wydają się potwierdzać wyniki badań materiałów ceramicznych z opracowanej w połowie lat 90. osady w Krakowie-Nowej Hucie-Mogile /Kopiec Wandu/ (Bober 1994).

Prześledzenie procesów osadniczych właściwych rozwojowi stanowisk typu Mogiła w stopniu podobnym, jak w przypadku grupy Zesławice-Pleszów niestety nie jest jeszcze możliwe (stan badań). Również postulowana teza o ich czasowej synchroniczności musi zostać skonfrontowana z wynikami koniecznych do przeprowadzenia prac, obejmujących pełny zasięg kultury badeńskiej w Małopolsce i rozpatrujących zarówno aspekt systematyki typologicznej źródeł, jak również – co bardzo istotne – ich kontekst osadniczy i środowiskowy.

6. ZAKOŃCZENIE

Obok znakomitych predyspozycji rolniczych obszarów położonych bezpośrednio na północ od Karpat, niewątpliwym atutem tej strefy było występowanie złóż bardzo dobrej jakości surowców krzemienych. Możliwość pozyskiwania tych skał stała się zapewne motywacją dla przybywających z południa na teren Jury Krakowsko-Częstochowskiej pierwszych grup ludności reprezentującej najstarszy etap rozwojowy kręgu badeńskiego – grupę Boleráz. Jak należy przypuszczać, zainteresowania tej ludności ukierunkowane były dość jednostronnie i podporządkowane eksploatacji miejscowych wychodni surowców krzemienych. Dobre warunki rolnicze obszaru sąsiadującego z Jurą nie zachęciły (być może także z uwagi na panujące stosunki polityczne), nielicznych zresztą społeczności bolerazkich do jego trwałej kolonizacji. Bardzo podobny typ penetracyjnego osadnictwa charakteryzował też przedstawiciele ostatniego horyzontu kręgu badeńskiego – grupy Bośáca, dla której barierą rozwojową stanowiła z kolei grupa krakowsko-sandomierska kultury ceramiki sznurowej (por. serię dat ¹⁴C dla KCS: Włodarczak 1998). Ich obecność w dorzeczu górnej Wisły, choć zaznacza-

⁷ Kwestia ta wymaga odrębnych studiów; niektórzy badacze, np. Z. Sochacki (1980), sugerują, że materiały o takim charakterze można odnaleźć w inwentarzach niektórych jaskiń i osad otwartych.

jąca się nieco silniej, stanowi również świadectwo tylko doraźnych migracji ludności zakarpackiej.

Grupy Boleráz i Bošáca, reprezentujące pierwszy i ostatni horyzont chronologiczny zajmującego nas kręgu kulturowego (Protobaden i Epibaden) tworzą swoistą klamrę czasową wpływów środowiska badeńskiego w Małopolsce (ryc. 17). W obu horyzontach oddziaływania kulturowe przybierały postać nie tylko bardzo zbliżonych charakterem, niezbyt intensywnych, impulsów osadniczych, ale również – a może przede wszystkim – stylistycznych wpływów w zakresie wytwórczości ceramicznej: stylistyka bolerazka w środowisku KPL i CL-P, zdobnictwo bošackie w późnoklasykcyjnej grupie Zesławice-Pleszów i zespołach typu Mogiła-Kopiec Wandy.

Dzieje osadnictwa omawianego obszaru w okresie pomiędzy horyzontem proto- i epibadeńskim są w dalszym ciągu, pomimo największej ilości źródeł, trudne do pełnego odtworzenia. Odnosi się to szczególnie do etapu następującego bezpośrednio po horyzontie protobadeńskim, a więc do kwestii kontynuacji przeobrażeń kulturowych w środowisku ugrupowań epipolgarskich i KPL, mających zainicjować powstanie zespołów o cechach wczesnoklasykcyjnej kultury badeńskiej. Proces ten musiał przebiegać w Małopolsce zachodniej nierównomiernie – z wyraźnym rozgraniczeniem terytorialnym (Burchard 1997). Ewolucyjność zmian od Boleráz do wczesnej fazy klasycyckiej poświadczona jest bowiem w sposób bezsporny właściwie tylko na terenie centralnej części Niecki Nidziańskiej, w materiałach pucharowo-badeńskich odpowiadających bronocickiej fazie IV i V (Milisauskas, Kruk, 1981; 1983; Kruk *et al.* 1996). Właściwości typologiczne wczesnej fazy klasycyckiej mają też posiadać inwentarze zabytkowe z osady w Chełmie nad Rabą (Cabalska 1975) oraz Igołomi (Godłowska 1979; J.K. Kozłowski 1989). Sprecyzowanie jednak chronologii relatywnej wielicko-bocheńskiego oraz igołomskiego zgrupowania osadniczego jest przy obecnym stanie badań trudne. Natomiast w samym regionie podkrakowskim, a więc w głównej strefie oddziaływań badeńskich, brak jest zespołów o przekonującym związku rozwojowym (w formie kontynuacji) z ugrupowaniami protobadeńskimi. Środowisko schyłkowej KPL nie ulega tu wpływom klasycyckim; jej obecność nad Wisłą ma zresztą charakter epizodyczny (Godłowska 1976). Także grupa Wyciąże, o tradycjach CL-P, zanika nie przekształcając się w jednostkę o cechach wczesnoklasykcyjnego Badenu. Można stwierdzić, że proces krystalizacji kultury badeńskiej (w jej klasycyckiej postaci) został na omawianym obszarze przerwany i nie znalazł właściwego finału. Jedynymi samodzielnie materiałami o czytelnych nawiązaniach wczesnoklasykcyjnych są nieliczne znaleziska jaskiniowe, określane jako postbolerazkie, pochodzące z jaskini Nad Mosurem Starym, Dużej i prawdopodobnie Zdaminowej (Rook 1980). Nie wskazują one jednak na kontynuację osadnictwa z okresu poprzedniego, ale raczej na kolejny etap krótkotrwałych, doraźnych migracji ludności badeńskiej zza Karpat.

W czasach odpowiadających początkom klasycyckiego rozwoju ugrupowań badeńskich na terenach naddunajskich, obszar pogranicza Niecki Nidziańskiej, Wyżyny

Krakowsko-Częstochowskiej i Kotliny Sandomierskiej nie został zatem objęty ani osadnictwem wyrosłym z miejscowych tradycji protobadeńskich, ani też intensywnymi wpływami osadniczymi ze strony środowiska zakarpackiego.

Do zmiany tej sytuacji doszło w horyzoncie późnoklasycznym. Był to niewątpliwie etap przełomowy – okres właściwego rozwoju społeczności badeńskich w Małopolsce, wyraźnie kontrastujący z charakterem oddziaływań grupy Boleráz oraz Bošáca. Silna fala osadnictwa znalazła teraz korzystne warunki do stabilizacji, a w konsekwencji do przeobrażenia w lokalny – małopolski odłam kręgu badeńskiego. Wówczas to nastąpiło rozwinięcie trwałych form zasiedlenia (kilkuhektarowe osiedla), organizacji osadnictwa (zgrupowania mikroregionalne; zespoły osadnicze), wymiany surowców (np. śląskie bazalty, zakarpacki obsydian) czy pozyskiwania bogactw naturalnych (np. soli – znaleziska naczyń warzelniczych). Zajęto tereny związane topograficznie z dolinami największych rzek. Powszechnie penetrowano okalające je strefy wysoczyznowe, nierzadko zakładając w nich stałe osiedla. W gospodarce rolnej wykorzystywano tereny o najlepszych uwarunkowaniach glebowych (brunatno- i czarnoziemy lessowe). Wzrosło zainteresowanie obszarami jurajskimi, silnie penetrowanymi zarówno przez ludność „miejscową” kultury badeńskiej, jak i z pewnością przez społeczności zakarpackie tego kręgu w ich późnoklasycznym horyzoncie rozwojowym. Należy przypuszczać, że ugrupowania badeńskie tego okresu – grupa Zesławice-Pleszów i zespoły typu Mogiła, zastały teren zachodniej Małopolski w poważnym już stopniu (w niektórych strefach, np. nad Wisłą) środowiskowo przekształcony wskutek wcześniejszej działalności gospodarczo-osadniczej (Godłowska *et.al.* 1987). Zmiany środowiska naturalnego, warunkujące sposób jego eksploatacji, mogły być obok zależności genetycznych (zakarpackich) jednym z elementów przyczyniających się do powstania bardzo charakterystycznego dla omawianej jednostki konglomeratu cech kulturowych, których pierwowzory odnaleźć można zarówno u społeczności cyklu lendzielsko-polgarskiego, jak i kultury pucharów lejkowatych.

Schyłkowy okres rozwoju grupy Zesławice-Pleszów oraz zespołów typu Mogiła-Kopiec Wandy wyznacza kres intensywnych oddziaływań kulturowych ze strony środowiska badeńskiego w Małopolsce. W aspekcie zmian możliwych do zaobserwowania w kulturze materialnej, sygnałem tego jest nasilający się coraz bardziej udział ceramicznych wyznaczników horyzontu epibadeńskiego. Z kolei w sferze zjawisk osadniczych, zapowiedzią końca, a następnie zaniku omawianych grup jest proces stopniowego przenoszenia stref siedliskowych z nadłatwo dostępnej doliny Wisły na obszary wyżej położone (wysoczyznowe)⁸, być może mniej narażone na penetrację ludności grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej (Machnik 1979; Godłowska

⁸ Przeniesienie ciężaru osadnictwa do Krakowa-Zesławic, Witkowic i Modlnicy – najdłużej istniejących osad kultury badeńskiej na omawianym terenie (Rydlewski, Valde-Nowak 1980; Sochacki 1988).

1979). Zapewne ze względu na umacnianie się KCS, intensywne i trwałe osadnictwo badeńskie nie znajduje kontynuacji w ostatnim etapie rozwojowym omawianego kręgu kulturowego w Europie – horyzoncie epibadeńskim.

Muzeum Archeologiczne w Krakowie

BIBLIOGRAFIA

- Bober Janusz
1993 *Osada kultury ceramiki promienistej w Krakowie–Nowej Hucie–Mogile w rejonie Kopca Wandy. Część I – Materiały*, Mat. Arch. NH 16, s. 7–53.
1994 *Osada kultury ceramiki promienistej w Krakowie–Nowej Hucie–Mogile w rejonie Kopca Wandy. Część II – Analiza*, Mat. Arch. NH 17, s. 13–40.
- Burchard Barbara
1997 *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, K. Tunia (red.), s. 123–145.
- Cabalska Maria
1975 *Osadnictwo neolityczne na stanowisku w Chelmie, pow. Bochnia*, Mat. SiW 3, s. 7–40.
- Gancarski Jan
1984 *Definicja taksonomiczna i relacje zewnętrzne grupy zesławicko-pleszowskiej kultury ceramiki promienistej*, maszynopis pracy magisterskiej, Kraków.
- Godłowska Marta
1965 *Osada kultury ceramiki promienistej w Lubocy (Nowa Huta), pow. Kraków*, WA, 31, z. 2–3, s. 258–259.
1968 *Materiały z osady kultury ceramiki promienistej w Zesławicach –Dłubni (Nowa Huta) na stanowisku I*, Mat. Arch. NH 1, s. 91–172.
1976 *Próba rekonstrukcji rozwoju osadnictwa neolitycznego w rejonie Nowej Huty*, Mat. Arch. NH 5, s. 7–180.
1979 *Plemiona kultury ceramiki promienistej*, [w:] *Prahistoria Ziem Polskich II*, s. 302–317.
1986a *Neolityczne osadnictwo na stanowisku 76 w Krakowie–Nowej Hucie–Branicach*, Mat. Arch. NH 10, s. 4–40.
1986b *Nowe daty ¹⁴C dla kultury ceramiki promienistej z Krakowa Nowej Huty na stanowisku w Pleszowie 17*, Mat. Arch. NH 10, s. 49–58.
- Godłowska Marta, Koźłowski Janusz, Krzysztof, Starkeł Leszek,
Wasylkowa Krystyna
1987 *Neolithic settlement at Pleszów and changes in the natural environment in the Vistula Valley*, Prz. Arch. 34, s. 133–159.
- Kaczanowska Małgorzata
1982/1983 *Z badań nad przemysłem krzemiennym kultury ceramiki promienistej*, AAC 22, s. 65–95.

- K o n d r a c k i Jerzy
 1988 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
 1994 *Geografia Polski, mezoregiony fizycznogeograficzne*, Warszawa.
- K o p a c z Jerzy, P e l i s i a k Andrzej
 1992 *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia jurajskiego odmiany G w neolicie*.
 Spraw. Arch. 44, s. 109–116.
- K o z ł o w s k i Janusz Krzysztof
 1989 *Kultura ceramiki promienistej (badeńska)*, [w:] *Pradzieje Ziemi Polskich I*, cz. 1,
 s. 203–216.
- K o z ł o w s k i Leon
 1921 *Stan i zadania badań nad epoką kamienną w Polsce*, WA, 6, s. 23–36.
 1924 *Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit)*, Lwów
- K r u k Janusz
 1973 *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–
 Gdańsk.
 1980 *Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V–III tysiącleciu p.n.e.*,
 Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- K r u k Janusz, A l e x a n d r o w i c z Stefan W., M i l i s a u s k a s Sarunas,
 Ś n i e s z k o Zbigniew
 1996 *Osadnictwo i zmiany środowiska naturalnego wyżyn lessowych: Studium archeo-
 logiczne i paleogeograficzne nad neolitem w dorzeczu Nidzicy*, Kraków.
- K r u k Janusz, M i l i s a u s k a s Sarunas
 1981 *Wyzynne osiedle neolityczne w Bronocicach*, APolski 26, z. 1, s. 65–113.
 1983 *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego w Bronocicach*, APolski 28,
 z. 2, s. 257–320.
 1999 *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków.
- K u t z Tadeusz
 1936 *Zabytki neolityczne z jam mieszkalnych w Poskwitowie*, Światowit 16, s. 97–116.
- K u ź n i a r Wiktor
 1908 *Zabytki przedhistoryczne z Witkowic pod Krakowem, Materiały Antropologiczno-
 Archeologiczne i Etnograficzne*, 10, s. 159–172.
- M a c h n i k Jan
 1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław–Warszawa–
 Kraków.
 1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, 2, Neolit,
 Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 337–411.
- N e m e j c o v á - P a v ú k o v á Viera
 1974 *Beitrag zum Kennen der Postholeráz-Entwicklung der Badener Kultur*, Slov.
 Arch. 22, cz. 2, s. 237–360.
- N e u s t u p n ý Evzen
 1973 *Die Badener Kultur*, [w:] *Symposium über die Entstehung und Chronologie der
 Badener Kultur*, Bratislava.

- Rydlewski Jacek, Valde-Nowak Paweł
1980 *Neolityczne i eneolityczne stanowisko Kraków-Witkowice II w świetle badań w 1976 r.*, Spraw. Arch. 32, s. 103–113.
- Rook Ewa
1971 *Materiały kultury ceramiki promienistej odkryte na stanowisku Nowa Huta-Pleszów (badania w latach 1954–1963)*, Mat. Arch. NH 4, s. 11–237.
1980 *Osadnictwo neolityczne w jaskiniach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Mat. Arch. 20, s. 5–130.
1997 *Kultura ceramiki promienistej*, [w:] *Z archeologii Małopolski. Historia i stan badań zachodniomałopolskiej wyżyny lessowej*, K. Tunia (red.), s. 147–166.
- Rook Ewa, Nowak Marek
1993 *Sprawozdanie z badań wielokulturowego stanowiska w Krakowie-Prądniku Czerwonym w latach 1990–1991*, Spraw. Arch. 45, s. 35–71.
- Trela Elżbieta
1998 *Neolityczne pracownie krzemienne z Kopcowej Góry (Ojców stan. 12)*, Mat. Arch. 31, s. 21–63.
- Sochacki Zdzisław
1980 *Kultura ceramiki promienistej w Europie*, Warszawa.
1981 *Z zagadnień ekonomiczno-społecznych kultury ceramiki promienistej w Europie*, APolski 26, s. 115–146.
1985 *Znaczenie kultury ceramiki promienistej w eneolicie europejskim*, APolski 30, z. 1, s. 41–70.
1988 *Zespół osadniczy kultury ceramiki promienistej w Krakowie-Zestawicach*, Warszawa.
- Włodarczak Piotr
1998 *Chronologia absolutna grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej na podstawie danych z cmentarzyska w Żernikach Górnych*, Spraw. Arch. 50, s. 31–54.
- Zastawny Albert
1997 *Osadnictwo kultury ceramiki promienistej (badeńskiej) na obszarze pogranicza Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej i Niecki Nidziańskiej*, maszynopis pracy magisterskiej, Kraków
- Zemełka Stanisław
1959 *Groby kultury ceramiki promienistej i sznurowej w Zestawicach, pow. Kraków*, Mat. Arch. 1, s. 81–96.
- Żurowski Jerzy
1933 *Problem kultury ceramiki promienistej w Polsce*, WA 12, s. 159.

ALBERT ZASTAWNY

REMARKS ON THE CHRONOLOGY OF THE BADEN CULTURE
SETTLEMENT IN WESTERN LESSER POLAND

(Summary)

Between 3060 BC and 2510 BC territories of western Lesser Poland were under influence from the milieu of the Baden culture. However, this span of time did not reflect one settlement period and a constant stylistic development. Contrary, the cultural impact was a long lasting and wide spreading process of different strength, taking – as a result of it – various forms.

The horizon of Baden influences in Lesser Poland began with adopting by communities of late groups of the Lengyel-Polgár circle and the late phase of the Funnel Beaker culture pottery stylistic elements (ornamentation of the Boleráz group). It resulted in a rise of syncretic Baden-Funnel Beaker assemblages (the Bronocice IV type; Kruk *et.al.* 1996). The earliest stage of this horizon is characteristic also by direct influences from the Boleráz group from the area to the south of the Carpathian range. It was a sporadic penetration into the area of the Cracow-Częstochowa Upland. In the similar way penetrated to this territory the people of another unit of the southern origin – the Bošáca group. This episode closed the period on influence of the Baden complex.

The most important manifestation of the Baden complex on the territories to the north of the Carpathians was a stable settlement referred in the literature to the Zesławice-Pleszów group and the Mogiła-Kopiec Wandy type (Godłowska 1976; 1979). According to M. Godłowska both groups of sites represent two different developing stages of the culture in question, i.e. the middle phase (Mogiła-Kopiec Wandy) contemporary with phase C after E. Neustupný (1973), and the late phase (Zesławice-Pleszów) corresponding with Neustupný's phase D.

The chronological position of the Mogiła-Kopiec Wandy assemblages (which preceded the Zesławice-Pleszów group; Godłowska 1976) is a subject the discussion (Kruk 1980; Sochacki 1980; Gancarski 1984; J. K. Kozłowski 1989; Bober 1994). The author of this paper, on the ground the relative and absolute chronology, and the settlement geography, is against treating the assemblages named above as chronologically diverse. According to him the development of both groups was partially parallel and took place in the Late Classic horizon of the Baden culture in Europe (phase D according to E. Neustupný).

The concept that the Zesławice-Pleszów group and assemblages of the Mogiła type were contemporary is based on the finds made in 1980s and 1990s (Sochacki 1980; Gancarski 1984; Bober 1993; 1994). They indicate stylistic relations between many main pottery types and ornamental motifs of both units (Fig. 5–9). Other data, such as

radiocarbon dates (Table 2; Kruk 1980, Godłowska 1986b) and settlement geography observations, also confirm this hypothesis.

Especially interesting are conclusions drawn from studies on settlement geography of the Baden culture. A detailed research (Zastawny 1997) on the area that was a developing center of this culture in the upper Vistula basin (Fig. 4) points out that sites of the Mogiła-Kopiec Wandy and Zesławice-Pleszów types differ in the scope of taxonomy. Although contemporary, both units were developing separately in two neighboring geographic zones (Fig. 16). Relations between them could have been either of the facial type, or such as between two different (e.g. genetically) groups of the Baden culture.

The chronological and taxonomic positions of sites of the Mogiła and Zesławice-Pleszów types is determined by: a stylistic similarity of main pottery types and ornamental motives; lack of pottery typical for the Early Classic phase of the Baden culture in the Danube region (phase C after E. Neustupný; different territorial range of both types, different environmental settlement preferences; different function and structure of the settlement network; lack of co-existence on the same sites dug-in features with materials of both types.

A chronological scheme of the horizon of the Baden culture influences in Lesser Poland, that takes into account chronological and taxonomic relations between assemblages of the Mogiła type and Zesławice-Pleszów groupe as proposed by the author, is presented in Table 3.

A development indicator for the Zesławice-Pleszów group and assemblages of the Mogiła type was a long lasting, stable settlement, with its typical manifestations: a spatial development, chronological differentiation, existence of complex settlement sites, settlement network organization, and periodical penetration of distant areas. This period corresponds to the Late Classic groups of the Baden culture to the south of the Carpathians. In Lesser Poland it is the time of the strongest settlement impacts of the circle in question.

Translated by Jerzy Kopacz

